MUKIRYANI

ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی

بۆ خوێندنەوە و داگرتنی سەرجەم کتێبەکانی دەزگای

موکریانی سەردانی ماڵپەڕی دەزگای موکریانی بکە...

www.mukiryani.com

بۆ پەیوەندی..

info@mukiryani.com

MUKIRYANI

ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

خوو پێوەگرتن بە مادده هۆشبەرەکان

هۆکارەکان و ئاسەوارەکانی

لێکۆڵینەوەیەکی تیۆری و مەیدانییە لە سەر خووگرە بەندکراوەکان لە هەولێر

فائیز ئیبراهیم محەممەد

هەولێر - 2007

ناوی کتێب: خوو پێوەگرتن بە مادده هۆشبەرەکان

- **نووسینی: فائیز ئیبراهیم محەممەد**
- **نەخشەسازی ناوەوە: هەردی**
- **بەرگ: ئاسۆ مامزادە**
- **ژمارەی سپاردن: (1374)**
- **تیراژ: (750) دانە**
- **چاپی یەکەم 2007**
- **نرخ: (1000) دینار**
- **چاپخانە: چاپخانەی خانی**

زنجیرەی کتێب (25)

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی
www.mukiryani.com
asokareem @ maktoob.com
Tel: 2260311

بســـم الله الرحمــن الرحيــم

((ولا تلقوا بأيديكم الى التهلكة و أحسنوا))

((خۆتان به دەستی خۆتان مەخەنە نەهامەتی و کاری

باش بکەن)) (البقرة/195)

پێرست

پێرست 5

پێشەکی 7

دەروازەی یەکەم: لایەنی تیۆری 11

بەشی یەکەم: چوارچێوەی گشتی لێکۆڵینەوە 13

1- کێشەی لێکۆڵینەوە 13

2- گرنگی لێکۆڵینەوە 14

3- ئامانجی لێکۆڵینەوە 16

بەشی دووەم: دەست نیشانکردنی چەمکەکان 21

1- چەمکی مادده هۆشبەرەکان 21

2- چەمکی خووپێوەگرتن 26

3- چەمکی خووگر 30

بەشی سێیەم: هۆکارەکانی خووپێوەگرتن بە مادده هۆشبەرەکان 35

أ- هۆکارە خودییەکان 35

1- هۆکارە جەستەیی و بایۆلۆژییەکان 35

2- هۆکارە دەروونییەکان 37

ب- هۆکارە بابەتییەکان 38

1- هۆکاری خێزانی 39

2- هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان 40

3- هۆکارە ئابوورییەکان 41

4- هۆکارە سیاسییەکان 42

5- هۆکارە جوگرافییەکان 44

6- هۆکارە یاساییەکان 44

بەشی چوارەم: ئاسەواری خووپێوەگرتن 48

1- ئاسەواری جەستەیی 49

2- ئاسەواری دەروونی 51

3- ئاسەواری خێزانی 52

4- ئاسەواری کۆمەڵایەتی 53

5- ئاسەواری ئابووری 55

دەروازەی دووەم: لایەنی مەیدانی 57

بەشی پێنجەم: ئیجرائاتی میتۆدی لێکۆڵینەوە 59

1- میتۆدی لێکۆڵینەوە 59

2- کۆمەڵگا و نموونەی لێکۆڵینەوە 60

3- بوارەکانی لێکۆڵینەوە 60

4- ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیارییەکان 60

1- تێبینیکردن (Observation) 61

2- چاوپێکەوتن: (Interview) 62

بەشی شەشەم: خستنەروو و شیکردنەوەی زانیارییەکان 63

1- خستنەرووی زانیارییەکان 65

2- دەرەنجامەکان و پێشنیارەکان 72

1- دەرەنجامەکان 72

2- پێشنیارەکان (چارەسەری) 76

سەرچاوەکان 81

یەکەم: سەرچاوە عەربییەکان: 81

دووەم: سەرچاوە فارسییەکان 82

سێیەم: مقالاتی ئینتەرنێتی 84

پاشکۆ 85

پێشەکی

لە سەردەمێکدا دەژین کە زۆربەی کۆمەڵگاکانی جیهان لە دوو ڕەوتی تاوانبار - بە فورمی ڕێکخراو و ناڕێکخراو - وەکو دوو هۆکاری بەهێزی تێکدەری بونیادی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکان بە هەموو بەشەکانەوە دەناڵێنن کە پێم وایە هەردووکیان بە هۆی هەبوونی یەك مەبەست و یەك ئاراستەی نێگەتیڤی هاوبەش، دوو گیانن لە یەك جەستەدا، کە بریتین لە: ((ڕەوتی تیرۆریزم)) و ((ڕەوتی مادده هۆشبەرەکان)).

کێشەی مادده هۆشبەرەکان ـ وەکو کێشەی تیرۆریزم، نە بەڵکو زیاتر لەوە ـ یەکێك لە گرنگترین کێشە و دیاردەکانە، کە سەرنجی زۆر لە زانایان و توێژەران و دەستە نێوخۆییەکان و جیهانی ڕاکێشاوە و بۆتە بابەتێکی سەرەکی و گرنگ لە توێژینەوەکانی کۆمەڵایەتی، دەروونی، سیاسی، ئابووری، فەرهەنگیدا.

ئەوەی کە ئێمەی هاندا بۆ توێژینەوەی ئەو کێشەیە، دوو پاڵنەری سەرەکی بوون:

1- هەستی نەتەوایەتی: لە دوای ڕزگاربوونی هەرێمی کوردستانی عیراق کە لە ئەنجامی خەباتێکی دوورودرێژی گەلەکەمان دژی ڕژێمی بەعس و دوژمنانی ترمان، پێدەچێت کۆمەڵگای کوردەواریمان، تا ڕادەیەك بەرەو سەقامگیری و هێمنی بچێت، ئەگەرچی کوردستان لە ژێر گوشاری دوژمنان ـ تارادەیەك ئەویش لە ڕووی سەربازییەوە ـ ڕزگار بووە، بەڵام هێشتا ئاسەواری نالەباری سەردەمی فەرمانڕەواییان ماوەتەوە، وەکو: هەژاری، نەزانین، خورافات، نەخوشیە جۆراو جۆرە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکان. کە ئەمانە میراتی هەمیشەیی هەموو ڕژێمێکی دیکتاتۆری و ستەمکار بووە و دەبێت.

جگە لە کێشەی تیرۆر کە لە دوای ڕزگار بوونی کوردستان زۆر پەرەی سەندووە ـ و توێژینەوەی زۆریش لەسەری کراوە ـ تووشی کێشەی مادده هۆشبەرەکانیش بوە

و ماوەیەکە کە گوێ بیستی گرتنی هەندێ لە خووگرەکان و قاچاغچییانی مادده هۆشبەرەکان دەبین، کە خەریکە وەکو دیاردەیەك لە نێو گەنجەکانی گەلەکەمان بڵاو دەبێتەوە، کە ئەوەش ڕەنگە پیلانێکی تری دوژمنان بێت!

بۆیە هەستی نەتەوایەتی ناهێڵێ کە بەرامبەر بەو دیاردەیە پڕ مەترسییانە بێ دەنگ بین و ئەم جارە دەبێ لە پێناو گەڕاندنەوەی بونیادی کۆمەڵگا و پاك کردنەوەی لە هەموو کێشەی توند و درێژخایەن و موزمن کە دەبنە کۆسپ و تێکدەر لە بەردەم گەشەکردن و پێشکەوتن و بەختەوەری نەتەوەکەمان خەبات بکەین.

2- هەست بە بۆشایی و نەبوونی دیراساتی پێویست، سەبارەت بەو کێشەیە کە پشت ببەستێت بە میتۆدی زانستی و ئاکادیمی کە ئەم دیراساتە دەبنە هۆی تێگەیشتنی زانستییانە و ڕاڤەیەکی دروست و گونجاو لە هەموو لایەنەکانی ئەو کێشەیە لە ژێر ڕۆشنایی واقیع و ژینگەی کوردستان.

بەم پێیە ئەم باسەمان هەڵبژارد و هەوڵمان ئەوەیە کە تیشك بخەینە سەر ئەم دیاردەیە نامۆیە وەکو دیاردەیەکی دەروونی ـ کۆمەڵایەتی کە ئاسەواری نێگەتیڤی جۆراوجۆری هەیە، هەم لەسەر تاك و هەمیش لەسەر کۆمەڵگا و سیستەمەکانی.

ئەم لێکۆڵینەوە لە دوو لایەنی ((تیوری)) و ((مەیدانی)) پێك دێت کە هەریەك لەوانە چەند بەشێك دەگرێتەخۆی، بەم شێوەی خوراەوە:

لایەنی تیوری: لە چوار بەش پێك دێت:

یەکەم بەش باس لە چوارچێوەی گشتی لێکۆڵینەوە دەکات کە پێك دێت لە: ((کێشەی لێکۆڵینەوە))، ((ئامانجی لێکۆڵینەوە)) و ((گرنگی لێکۆڵینەوە)).

بەشی دووەم بریتیە لە پێناسەی چەمکەکان کە هەوڵمان داوە پێناسەی سێ چەمکی سەرەکی ((مادده هۆشبەرەکان))، ((خووپێوەگرتن)) و ((خووگر)) لە ڕوانگەی جۆراوجۆرەوە بکەین.

بەشی سێیەم بریتیە لە دەستنیشانکردنی هۆکارەکـان خووپێـوەگرتن بـە مـاددە هۆشبەرەکان، کە چەندین هۆکاری پێکەوە بەستراو دەگرێتەوە.

بەشی چوارەم بریتیە لە ئاسەواری خووپێوەگرتن کە باس لە کۆمەڵێك ئاسـەواری نێگەتیڤی ماددە هۆشبەرەکان دەکات هەم لە سەر تاکی بەکار هێنەر، هـەمیش لە سەر کۆمەڵگا بە گشتی.

لایەنی مەیدانی، لە دوو بەش پێکهاتووە کە بریتین لە:

بەشی پێنجەم کە باس لە ڕێوشوێنی میتـۆدی لێکۆڵینـەوە دەکـات کـە جـۆری میتـودی بـەکار هێنـراو و کۆمـەڵگای لێکۆڵینـەوە و ئـامرازی کۆکردنـەوەی زانیاریەکان و بوارەکانی لێکۆڵینەوە دەگرێتەوە.

بەشی شەشەم بریتیە لە خستنەروو و شیکردنەوەی زانیارییـەکان، کـە هـەر لـەم بەشەدا دەرەنجامەکان و پێشنیارەکان و چارەسەرییەکان باس کراون.

ئومێدمان وایە کە ئەم لێکۆڵینەوەیە وەکو هەنگاوێکی سەرەتایی بێت بۆ هەندێ هەوڵەکانی تر و دیراساتی بەرفراوانتر.

فائیز ئیبراهیم محەمەد

دەروازەی یەکەم: لایەنی تیۆری

بەشی یەکەم: چوارچێوەی گشتی لێکۆڵینەوە

1. کێشەی لێکۆڵینەوە
2. ئامانجی لێکۆڵینەوە
3. گرنگی لێکۆڵینەوە

بەشی یەکەم: چوارچێوەی گشتی لێکۆڵینەوە

1- کێشەی لیکۆڵینەوە

کێشەی مادده هۆشبەرەکان، تەنها کێشەی ئەو تاکەی کە بە کاری دەهێنێ نیە، بەڵکو کێشەیەکی چەند لایەنەیە کە پەیوەندی بە ((تاك)) و ((کۆمەڵگا))وە هەیە.

پێش هەموو شتێك، کێشەیەکی ((تەندروستی))یە کە پەیوەندی بە لایەنی ((سایکۆسۆماتیکی)) هەیە، واتە: کاری نێگەتیڤی دەکاتە سەر هەر دوو لایەنی جەستەیی و دەروونی تاکی بەکارهێنەر کە راستەوخۆ و ناراستەوخۆ کار دەکاتە سەر خێزان و کۆمەڵگاش بە گشتی.

هەروەها کێشەیەکی کۆمەڵایەتی بەهێزیشە و کار دەکاتە سەر پەیوندی کۆمەڵایەتییەکان و جۆرەها کێشە و گرفتی تر لێدەکەوێتەوە، وەکو: تێکچوونی خێزان، تەڵاق، هەژاری، بێکاری، دزی، خۆکوژی، کوشتنی ژن و منداڵ، قاچاغکردن و تووشی بەندیخانە بوون و...

کێشەی ئابووری، بەشێکی تری کێشەیەی مادده هۆشبەرەکانە کە هەم بۆ تاك و هەمیش بۆ کۆمەڵگا گرنگییەکی زۆر هەیە.

هەروەها ئەوە کێشەی دەوڵەت و کۆمەڵگاشە.. چونکە کۆمەڵگا ناچارە لە جیاتی سەرمایەگوزاری بۆ جۆرەها پرۆژە و پلانی گرنگ و پەرەپێدان و گەشەکردنی کۆمەڵایەتی و ئابووری و فەرهەنگی و سیاسی و... هتد (وەکو: فێرکردن، تەندروستی، خزمەتگوزاری، پیشەسازی، بازرگانی، توریزم و...)، لەسەر نەهێشتن و بەرەنگاربوونەوە وگرتن و دادگایی کردن و بەندکردن و

چاکسازی و چارەسەرییان خەرج بکات. ئەوەش بە راستی زیانێکی نەتەوەییە کە راستەوخۆ و ناراستەوخۆ کاری نێگەتیڤی دەکاتە سەر پرۆسەی پێشکەوتن و ئاستی داهاتی نەتەوەیی و ئاستی خوشگوزەرانی و بژێوی تاکەکان!

مادده هۆشبەرەکان کێشەیەکی قانونیشە، چونکە قانونی زۆربەی وڵاتان وەکو تاوانێکی گەورە دژ بە کۆمەڵگاوە دەزانن، هەم ئەوانەی کە بەکاری دەهێنن، هەم بازرگانان و هەمیش بەرهەم هێنەرانی ئەم مەوادە. بۆیە تووشی بەرەنگاری و روبەروبوونەوەی یاسا و سزای توندی کۆمەڵگا دەبن. تەنانەت لە هەندێك وڵاتدا لە سێدارەدان و زیندانی ئەبەدیان بۆ داناوە.

کەواتە مادده هۆشبەرەکان تەنها کێشەیەکی تاکی نییە، بەڵکو چەندین لایەنی هەیە کە هەموو پێکەوە گرێدراون و هەر یەك لەو لایەنانە مەترسی لەسەر ژیانی تاك (واتە لە سەر ورە و چوونیەتی خوگونجاندنی لەگەڵ دۆخی خۆی و خێزان و کۆمەڵگاکەی) و هەمیش لەسەر ژیانی کۆمەڵگا و دەوڵەت و پێشکەوتن و گەشەکردنی وولات هەیە. بۆیە دەبێ تێڕوانینمان سەبارەت بەم کێشەیە، تێڕوانینێکی گشتگیر بێت، هەموو هۆکارەکان رەچاو بکەین، گرنگی بە هەموو لایەنەکانی ئەم کێشەیە بدەین، چونکە ئەم دیاردەیە زۆر مەترسیدارە، بە تایبەتی ئەگەر درێژە بکێشێ و چارەسەر نەکرێ. لەو کاتەدا زۆر زەحمەتە کونترولی دۆخەکە بکرێ.. بۆیە ئەم بابەتەمان هەڵبژارد بۆ لێکۆڵینەوەکەمان و پێمان وایە ئەم دیاردەیە پێویستی زیاتر هەیە بە گرنگیدان و دیراسەکردنی.

2- گرنگی لێکۆڵینەوە

ئەگەرچی مادده هۆشبەرەکان و کێشەکانی شتێکی تازە نیە، بەڵام لەو سەردەمەدا بوّتە کێشەیەکی مەترسیدار و زۆر ئاڵۆز کە زۆربەی وڵاتانی دونیای گرتۆتەوە.

لە روانگەی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی، مادده هۆشبەرەکان و قاچاغکردنی مادده هۆشبەرەکان لە تەنیشت سێ قەیرانی تری جیهانی سەیر دەکرێ: ((قەیرانی ئەتۆمی))، ((قەیرانی دانیشتووان)) و ((قەیرانی ژینگە)) (کە من ((قەیرانی تیرۆریزم))یش زیاد دەکەم) کە هەڕەشەنە بۆ مرۆڤی ئەم سەردەمە. لە لایەکی ترەوە سەرمایە و داهاتی مادده هۆشبەرەکان (1500 ملیارد دولار لە ساڵدا) لە روانگەی بازرگانییەوە لە دوای ((نەوت)) و ((گەشتیاری)) و ((چەك)) دێت[1].

هەڵکەوتەی ستراتیژی کوردستان و دراوسێبوونی لەگەڵ ((ئێران)) کە گرنگترین وڵاتی ترانزیتی مادده هۆشبەرەکانە کە لە رێگایەوە مادده هۆشبەرەکان لە ئەفغانستان و پاکستان دەگوازرێتەوە بۆ وڵاتانی ئەوروپی، مەترسی ئەم کێشەیە دوو ئەوەندە دەکات! چونکە بووەتە هۆی قاچاغی مادده هۆشبەرەکان لە ئێران و دۆزینەوەی بازاڕ بۆ فرۆشتن و خەرجکردن هەم لە ناو ئێران و هەمیش لە دەرەوەی ئێران.

دیارە یەکێك لەو بازاڕانە کەوتۆتە ئەو دیوی سنور کە کوردستانی رۆژهەڵاتە، بە هۆی زۆری قاچاغچی، مەوادی هۆشبەر دەگوازرێتەوە بۆ فرۆشتن و سەرفکردن و بەکارهێنانی گەنجەکانی گەلەکەمان.

بە پێی ئاماری ((ئاسایشی گشتی هەولێر)) نزیکەی (700) خووگر لە ناو کوردستان مەزەندە دەکرێ و مەوادێکی زۆر وەکو: تریاك و هەروێن و حەشیش لەوانە گیراوە![2].

((خووپێوەگرتن)) وەکو کێشەیەکی کۆمەڵایەتی، تەندروستی، ئابووری، فەرهەنگی، کار دەکاتە سەر ئاسایشی نەتەوەیی و هەموو دەستکەوتەکانی

1. هاشمی (د. علی): مواد مخدر: بحران اجتماعی و تهدید علیه امنیت ملی ـ ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران1382، ل 9.

2. لە کاتی سەردان و چاوپێکەوتنمان لەگەڵ بەرپرسانی ئاسایشی گشتی هەولێر. لە رێکەوتی 10/ 4/ 2006.

گەلەکەمان. ئامارەکان نیشاندەدەن کە ژمارەی خووگرەکان لە کوردستان رۆژ بە رۆژ بەرەو زیاد بوونن. ئەو بابەتەش کە ((گەنجەکان)) زیاتر لە مەترسی تووش بوونی ئەم نەخۆشییەدان، ئەرکی هەمووومان لە رووبەڕووبوونەوەی ئەم کێشەیە بەهێزتر دەکات!

گرنگی باسەکەمان لەوەدایە نیشانی دەدات کە ئەرکی تاك، خێزان، دایکان و باوکان، دەزگاکانی فێرکردن و پەروەردە، راگەیاندن... تا دەگاتە دەوڵەت، ئایا هەموو ئەو دەزگایانە بەرپرسیاریان لە بەرامبەر ئەم کێشەیە چییە؟.. ئایا ئەم کێشەیە بە گرتن و سزادان و غەرامەکردنی چەند کەسانێك کە ئەم کارە دەکەن، چارەسەر دەبێت؟ یاخود پێویستی بە ویست و عەزمێکی تاك تاکی ئێمە هەیە، لە هەر پۆست و لە هەر شوێنێك دا بین؟

ئەگەر بە شێوەیەکی زانستیانە پێشگیری لەو کێشە و دیاردەیە نەگیرێ، لە ئایندەیەکی دوور یان نزیك شایەدی زۆر لە کێشەکانی تر - یەك لە دوای یەك - دەبین کە بە راستی دەبنە کۆسپ و ئاستەنگی گەورە لە بەردەم پێشکەوتن و گەشەکردن لە هەموو بوارێك دا!

3- ئامانجی لێکۆڵینەوە

1. ئامانجی یەکەمی ئەم لێکۆڵینەوەمان، هەوڵ دانە بۆ زانینی دۆخی ئەم کێشەیە و رەگ و ریشە و مەودای بڵاوبوونەوەی لە کۆمەڵگەکەماندا.. ئەم دیاردەیە لە کوێ هاتووە و زیاتر لە کوێ بڵاو بوەتەوە و لەنێوان چ توێژ و چینێکی کۆمەڵگەدا زیاتر باوە؟!
2. ئامانجی دیکەی ئەم لێکۆڵینەوەیە، ئەوەیە کە هەوڵمان داوە بزانین رواڵەت و نیشانەکانی خووگرتن چین؟ تاکی خووگر چ جیاوازییەکی هەیە لەگەڵ تاکی سروشتی و ساغ؟
3. هەروەها پاڵنەرەکان و هۆکارەکانی تووش بوونیان بەو دیاردەیە چین؟ یان لە کۆمەڵگەکەماندا کام پاڵنەر زیاتر کاریگەری هەبوە لە سەریان؟

4. ئامانجی دیکە بریتییە لە: زانینی ئاسەوار و دەرەنجامەکانی ئەم دیاردەیە لەسەر تاك و کۆمەڵگا، ئایا تەنها ئاسەواری نێگەتیڤی لەسەر تاکی خووگر هەیە، یاخود جگە لە تاك، لە سەر خێزان و کۆمەڵگاش بە گشتی؟

5. ئامانجی ترمان بریتییە لە: دۆزینەوەی ڕێگای بەرەنگاربوونەوە و چارەسەری و پێشگیری لەو دیاردەیە کۆمەڵایەتییە.. وانە ئەرکی تاك و کۆمەڵگا و دەوڵەت چییە بەرامبەر بەو کێشەیە لە پێناو نەهێشتن - یان لایەنی کەم - کەم کردنەوەی ڕێژەکەی؟!

بەشی دووەم: دەست نیشانکردنی چەمکەکان

1. چەمکی مادده هۆشبەرەکان

2. چەمکی خووپێوەگرتن

3. چەمکی خووگر

بەشی دووەم: دەست نیشانکردنی چەمکەکان

1- چەمکی مادده هۆشبەرەکان

بۆ چەمکی مادده هۆشبەرەکان چەندین پێناسەی جۆراوجۆر - لە روانگەی جۆراوجۆرەوە - هەیە کە لێرە ئاماژە بە هەندێ لەوانە دەکەین:

★ **مادده هۆشبەرەکان لە رووی زمانەوانیەوە:** بریتیە لەو مەوادانەی کە بە هۆیەوە تاك تووشی بێ هۆش و سڕبوونەوە و هەست نەکردن بە شتی دەوروبەری دەبێت[3].

★ **مادده هۆشبەرەکان لە رووی پزیشکیەوە:** بریتیە لەو مادەیە کە کار دەکاتە سەر کۆئەندامی دەماری تاك کە دەبێتە هۆی گۆڕان بە سەر هەندی ئەندامی جەستەی مرۆڤ کە ناتوانێ بە ئەرکی خۆی هەڵبستێ کە پێی دەگوترێ: ((کاریگەری فیزیولۆژی)). هەروەها دەبێتە هۆی گۆڕان لە هەندی تواناییەکانی بە هۆی کارتێکردن لە سەر کۆئەندامی دەماری، وەکو: هەستکردن، قسەکردن، بیرکردنەوە، خەیاڵکردن و...[4]

★ **مادده هۆشبەرەکان لە رووی شەریعەتی ئیسلامیەوە:** زۆربەی زانایانی ئیسلام بە پشت بەستن بە بنەمای پێوانەکردن (واتە پێوانەکردن لەسەر مەی - قیاس علی الخمر) پێیان وایە کە مادده هۆشبەرەکان بە هەموو چەشن و پێکهاتەکانەوە حەرامێکی ئاشکرایە.

3. القرغولی (ثامر عبدالهادی): المخدرات ـ بغداد (ساڵی؟)، ل 2.

4. أبو الروس (أحمد): مشكلة المخدرات و الادمان ـ المكتب الجامعى الحديث، الاسكندريه 2003، ل11.

زۆر لە کتێبەکانی ((فقه)) چارەسەری ئەم بابەتەیان کردووە و بە تێروتەسەلی باسیان لە ئەحکامی مەی و روەکەکانی مادده هۆشبەرەکان کردووە. وەکو: ((کتاب الاشربة))[5]، ((کتاب الطعام و الشراب))[6]، ((کتاب حد السکر))[7].

ئەم فەتوا و پێوانەیەش لەسەر بنەمای چەند ئایەتی قورئانە وەکو: (النحل/ 67)، (البقرة/ 218)، (النساء/ 42)، (المائدة/ 90). هەروەها چەندین فەرموودەی پێغەمبەر (د.خ) وەکو:

- ((ما أسکر کثیره، فقلیله حرام))[8]، واتە: ((هەر شتێك کە زۆرەکەی سەرخۆش بکات، ئەوا کەمەکەشی حرامە!)).
- ((کل مسکر خمر، و کل خمر حرام))[9]، واتە: ((هەموو سەرخۆشکەرێك مەی دەژمێردرێت و هەموو مەیەکیش حەرامە!)).
- ((کل مسکر حرام))[10]، واتە: ((هەر شتێك کە سەرخۆش بکات، حەرامە!)).
- یاخود فەرموودەی بەناوبانگی: ((لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام))، واتە: ((لە ئیسلامدا نە زیان هەیە و نە زیان گەیاندن بە خود و خەڵك هەیە!)).

بە پێی بڕیاری زانایانی ئیسلامی: ((کل ما یغیب العقل فانه حرام))[11]، واتە: ((هەر شتێك کە ئەقڵ و هۆشی مرۆڤ ببات، حەرامە)).

5. بڕوانە: ((صحیح مسلم))، چاپی صبیح، بەشی6، ل58 - هەروەها شەرحی موطأ امام مالك، زرقاني، بەشی 4، ل23.

6. بڕوانە: ((کتاب الام))، امام شافعي، چاپی امیریه (1321 هـ)، بەشی2، ل 213 - هەروەها بداية المجتهد و نهاية المقتصد، ابن رشد قرطبي، چاپی صبیح، بەشی 1، ل 372 .

7. ((الفتاوی الکبری))، ابن تيمية، دار الكتب الحديثة، بەشی 4، ل 300 - هەروەها حاشية الدسوقي علي الشرح الكبير، للدردير، بەشی4، ل 352 .

8. بڕوانە: ((التاج للأصول في أحاديث الرسول))، شيخ منصور علي ناصف، چاپی دووەم، بەشی3، ل129.

9. بڕوانە: ((تفسیری رازی))، المطبعة العادية (1308)، بەشی2، ل229.

10. ((سنن ابن ماجه))، تحقيق محمد فؤاد عبدالباقى، دار احياء الكتب العربية (1373 هـ)، بەشی 2، ل1223.

11. ابن تيمية، سەرچاوەی پێشوو، بەشی 4، ل310.

بەم پێیە زۆر لە زانایان جۆری ئەو مەوادەشیان دیار کردووە کە کاری نێگەتیڤی دەکەنە سەر لایەنی ((ئەقڵی و هەستی)) مرۆیی، وەکو: ((حطاب)) کە زانایەکی مالکیە و دەڵێت:

هەموو ئەو شتانە کە ئەقڵ و هۆشی مرۆڤ دەبات، بەڵام حواسی نابات، حەرامە! وەکو: مەی و (نبیذ) شەراب.

هەموو ئەو شتانە کە حواسی مرۆڤ دەبات و ئەقڵ و هوشی نابات، حەرامە! وەکو: ئەفیون (تریاك و خەشخاش) و جەوزا (جۆرێك لە ماددە هۆشبەرەکانە) و بنج (جۆرێك لە حەشیشە) و...[12]

((ابن تیمیة)) دەڵێت: ((حەشیش و هەموو ئەو ماددانەی کە وەکو حەشیشن، حرامە جا سەرخۆش بکات یان نەکات و هەر کەس بە حەلالی بزانێ، کافرە!))[13].

لەم دواییەدا، فەتوای ((دار الافتاء المصریة)) سەبارەت بە ماددە هۆشبەرەکان دەرکراوە، گوزارشت لە حەرامکردنی هەموو جۆرە ماددەی هۆشبەر دەکات، هەم بەکارهێنانی، هەم بازرگانی کردنی، هەمیش چاندن و بەرهەمهێنانی[14].

★ ماددە هۆشبەرەکان بە پێی بۆچونی لیژنەی ماددە هۆشبەرەکان لە نەتەوە یەکگرتووەکان:

لیژنەی ماددە هۆشبەرەکان سەر بە نەتەوەیەکگرتووەکان بەم شێوەیە پێناسەی ماددە هۆشبەرەکان دەکات: ((ماددە هۆشبەرەکان بریتیە لە هەموو ئەو مەوادەی خاو یان دروستکراو کە خەیال ساز ((منبهة)) یاخود خەوهێنەر ((مسکنە))یان

12. شرح الحطاب علی مختصر خلیل، بەشی3، ل232.
13. ابن تیمیة، سەرچاوەی پێشوو، ل310.
14. عیاد (سمیر): المخدرات سلاح الاستعمار و الرجعیة - دارالکتب العربی للطباعة و النشر1967، ل123- 129.

هەیە کاتێك کە بە کار دێت، نەك بۆ مەبەستی پزیشکی یان پیشەسازی دیاریکراو، کە دەبێتە حاڵەتی گەڕانەوە و دووبارەکردنەوە و خووپێوەگرتن بە شێوەیەکی بەردەوام یان کاتی کە زیان دەگەیەنێتە تاك و کومەڵگا، هەم لە رووی جەستەیی و هەمیش دەروونی و کۆمەڵایەتیەوە))[15].

ئێمە لەم لێکۆڵینەوەدا، بۆ چەمکی ماددە هۆشبەرەکان، وەکو پێناسەیەکی ئیجرائی پشت بەم پێناسەی دوایی دەبەستین.

ماددە هۆشبەرەکان بۆ سێ جۆری سەرەکی دابەش دەکرێن:

1- **پێکهاتەکانی خەشخاش:** کە تریاك، کودئین، هیرۆئین، مۆرفین و... دەگرێتەوە.

2- **مادە خەیاڵسازەکان:** کە کۆکائین، L.S.D، حەشیش و ماری جوانا دەگرێتەوە.

3- **مادە خەوهێنەر و دژە دڵەڕاوکێیەکان:** کە باربیۆراتەکان و هەموو مەشروباتی ئەلکۆلی دەگرێتەوە[16].

هەموو ئەم مەوادده دەبنە هۆی بەستراوەیی جەستەیی و دەروونی کە لێرە بە کورتی جیاوازی ئەو سێ جۆرە باس دەکەین:

لە کوردستان بە حوکمی ئەوەی دراوسێ ئێرانە، هەر سێ جۆرەکانی بە کار دێت. (ئەو خووگرانەی کە بینیومانە زۆربەیان تریاك بەکار دەهێنن، بەڵام تووش بووی بە هیرۆئین و حەشیشی تێدا بوو).

پێکهاتەکانی تریاك زۆرتر بۆ هێورکردنەوەی ئازار کەڵك وەردەگیرێت و زیاتر کاریگەری بەسەر دەمارەکان (بەتایبەتی دەماری هەستی) هەیە و لەلایەك دەبێتە هۆی نەمانی پاڵەپەستۆ و رەقبوونی دەمارەکان و ماسولکەیی و لەلایەکی تر

15. القرغولی، سەرچاوەی پێشوو، ل2.
16. أحمدی (د. سید أحمد): روانشناسی نوجوانان و جوانان - انتشارات مشعل، اصفهان 1383، ل189.

کەسەکە لە ژێر قورسایی هەستە بە ئازارەکان رزگار دەکات، هاوکات لەگەڵ ئەو گۆڕانکارییانە، ناوەندە دەمارەکان دەجوڵێنێ و هەستێکی خۆشی بۆ دروست دەبێت، بە شێوەیەك کە کەسەکە لە کاتێ نەشەبووندا* گەشبینیەکی بێ هۆ و لە رادەبەدەری هەیە کە هەر کارێکی سەخت ئاسان دەبینێ و تەنانەت هەرکارێکی نامومکین بە مومکین دەبینێت. هەر ئەوەشە دەبێتە هۆی دووبارە بەکارهێنانەوەی مادەکە[17]!.

مادە خەیاڵسازەکان زۆرتر کاریگەرییان لەسەر ناوەندی ژیری و دەماری ناوەندی هەیە و لە رێگای دروستکردنی خەیاڵاتی فراوان و بێ بنچینە، حاڵەتێکی رەوانی خۆش و ناراست دروست دەکەن. لە سەدەی دواییدا مادە خەیاڵسازەکان لەلایەن لاوانەوە بەکار هاتوە و رێژەی بەکارهێنانی رۆژ بە رۆژ لە بەرز بوونەوە دایە[18]. بۆ نموونە حەبی ((L.S.D)) کە مادەیەکی هۆشبەری دەستکردە واتە ((ئەسید لیزرێك دی ئیتل ئامید))، سەرەتا وەکو دەرمان بەکار دەهات و لە دواییدا ملیۆنان لاوی لە چینی ناوەندی کۆمەڵ تووش کرد.. ((ماری جوانا)) مەعجونێکە لە لق و گەڵای گیای شادانە.. ((حەشیش)) لە شیرەی گیای شادانەیە کە چەند بەرامبەر لە ماری جوانا بەهێزترە[19].

لە ماوەیەکی زۆر بەر لە ئێستا دەروێشەکان کەڵکیان لە ((بەنگ)) (بنج) کە جۆریك لە حەشیشە وەردەگرت و لە ناو جیهانی خەیاڵ و ماخولیادا نوقم دەبوون! جیهانی واقعی بۆ مرۆڤەکان سەختە، وەکو ئەوە وایە کە حەزێك لە مرۆڤ دایە کە لە ئەقڵی خۆی رادەکات و پەنا بۆ جیهانی خەیاڵ دەبات[20].

---

* ئەو بارەیە کە تریاك کێش لە باری ئاگایی دەوروبەر بۆ باری نائاگایی دەگوازرێتەوە.

17. أردوبای (علی): جوانان و مواد توهم زا - آوای نور، تهران 1382، ل3 .

18. سەرچاوەی پێشوو، ل9.

19. گورین (کوزە): تشخیص بیماریهای روانی، ترجمەی پورأفکاری - انتشارات گنجینە1379، ل98.

20. أحمدی، سەرچاوەی پێشوو، ل190.

((ئەلکۆل)) وەکو دەرمانی دژی خەمۆکی (دژە دامرکان و دڵساردی) کار دەکات و هەروەها وەکو دەرمانە خەوهێنەرەکان دەبێتە هۆی ناکۆکی لە شوێن دۆزینەوە و گێژی، بێهێزی زەین، کەمکردنەوەی هێزی دادوەری و نەبوونی کەسایەتییەکی نەگۆڕ. زۆر کەس پێیان وایە کە ئەلکۆل دەبێتە هۆی جموجۆڵ و جووڵەی مرۆڤ، بەڵام لە راستیدا وا نییە بە ڵکو دەبێتە هۆی سستی مرۆڤ. سەرەتا ئەلکۆل لە سەر ((کرتێکسی)) مێشك کاریگەری دەبێت و کۆت و بەندە ئەخلاقییەکان لا دەبات و حاڵەتێکی خۆش دروست دەکات و وردە وردە لەگەڵ زۆری ژەهراوی بوون، رەفتار و قسەکان لەدەست کەسەکە دەچنە دەر. توێژینەوەکان نیشانی دەدەن کە کەسی ئەلکۆلی بەرپرسیارییەتی ژیانی رۆژانەی بۆ قبوڵ ناکرێت[21].

2- چەمکی خووپێوەگرتن

زانایان - هەر یەك بە پشت بەستن بە بواری پسپوری خۆی - پێناسەی جۆراوجۆریان بۆ چەمکی ((خووپێوەگرتن)) یاخود ((ئیدمان)) (خووپێوەگرتن/ Addiction) کردووە، بۆ نموونە:

★ **خووپێوەگرتن لە دەروونناسیدا:** چەمکی خووپێوەگرتن لە لای دەروونناسان بریتییە لە: خووگرتن و وابەستەیی بە شتێك کە ئاسەواری بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

- خووپێوەگرتن، پێویستی بە بەکارهێنانی ماددەیەکی هۆشبەرە کە ئەگەر بیەوێ بەکاری نەهێنێ و هێلاینی بکات، ئەوا هەندێ حالاتی تایبەت بۆدروست دەبێ کە ناتوانێ بەرگەی بگرێت.

- زیادکردنی رێژەی ماددەی بەکارهێنراو لە پێناو دروستکردنی هەمان حاڵەتی یەکەم، کە یەکەم جار بە کاری هێنا بوو.

---

21. عظیمی (د.محمد): مباحث اساسي روانشناسي - انتشارات کیهان، تهران 1380، ل 303.

- بەسترانەوە و وابەستەیی جەستەیی و دەروونی بەو ماددەیە کە دەبێتە هۆی هەوڵ دانی بەردەوام بۆ بەدەست هێنانی ئەو مادەیە[22].

★ **خووپێوەگرتن لە پزیشکیدا:** پزیشکەکان لە جیاتی زاراوەی ((خووپێوەگرتن)) زیاتر ووشەی ((وابەستەیی و بەسترانەوە بە مادده هۆشبەرەکان)) (Drug dependence) بە کار دەهێنن[23]. ((وابەستەیی جەستەیی)) بریتیە لە خوو پێوەگرتنی بەردەوام بە شێوەیەك ئەگەر بێتو بیەوێ هێلاینی بکات ناتوانێت و تووشی سڕبوونەوە و ئێش و ئازارێکی جەستەیی زۆر دەبێت[24].

★ **پێناسەی رێکخراوی تەندروستی جیهانی:** رێکخراوی تەندروستی جیهانی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان، بەم شێوەیە پێناسەی ((خووپێوەگرتن)) دەکات: ((خووپێوەگرتن بریتییە لە حەز یان بەسترانەوە بە شێوەیەکی ناسروشتی و بەردەوام کە کەسانێك سەبارەت بەهەندێك لە مادە دەیانبێت))[25].

کەواتە مەبەست لە خووپێوەگرتن بەکارهێنانی ناپزیشکیانە و بەردەوامی ئەو دەرمانەیە کە بە زیانی بەکارهێنەرەکە و خەڵکانی تر تەواو دەبێت[26].

★ **پێناسەی ئیجرائی بۆ خووپێوەگرتن:** لە ئەنجامی ئەم پێناسانەی سەرەوە دەتوانین پێناسەی خووپێوەگرتن بکەین، بەم شێوەیە: ((خووپێوەگرتن بریتیە لە دیاردەیەکی دەروونی - کۆمەڵایەتی کە تاکی بەکارهێنەر بە هۆی کۆمەڵێك

22. کریم پور (صادق): روانشناسی اعتیاد - تهران 1365، ل36.
23. العیسوی (د. عبدالرحمن محمد): المخدرات و أخطارها - دارالفکر الجامعي، الاسکندریة 2005، ل21.
24. فدایی (فربد) و سجادیه (د. سید محمد علی): شناخت و پیشگیری و درمان اعتیاد - نشر تاپاز، تهران 1365، ل9.
25. أحمدی، سەرچاوەی پێشوو، ل187.
26. گورین، سەرچاوەی پێشوو، ل6.

پاڵنەری دەروونی و جەستەیی و ژینگەیی بە شێوەیەکی درێژخایەن تووشی دەبێت و دەبێتە هۆی زیانگەیاندن بە خۆی و کومەڵگا، هەروەها بەرز بوونەوی رێژەی تاوان و کێشەی جۆراوجۆری دەروونی و کۆمەڵایەتی)).

بەم پێیە خووپێوەگرتن دەبێ چوار تایبەتمەندی خوارەوەی هەبێت:

1. **مەیل و رووکردن لە زۆر بەکارهێنانی مادەکە:** ئەو تایبەتمەندییە بە ((خۆڕاگری دەرمانی)) ناوزەد کراوە (ظاهرة الاحتمالیة/ Tolerance)، لەو حاڵەتەدا تاکی خووگر جۆرێك گونجانی لەگەڵ مادەکە بۆ دروست دەبێت و بۆ دروستکردنی هەڵسوکەوت و پەرچەکرداری هاوشێوە دەبێ رێژەی مادەکە رۆژ بە رۆژ زیاتر بکات[27].
2. **وابەستەیی و بەستراوەیی جەستەیی و دەروونی:** بەستراوەیی جەستەیی حاڵەتێکی فیزیۆلۆژییە (Physiological addiction) کە بە هۆی بەکارهێنانی بەردەوامی مادەکە دروست دەبێت و دەبێتە هۆی دووبارەکردنەوەی بەکارهێنان[28] و، بەکارنەهێنانی دەبێتە هۆی دەرکەوتنی هەندێك دەرەنجام کە پێی دەوترێت: ((سەندرۆمی نەگەیشتن)) (أعراض انسحاب/ Withdrawal syndrome). بۆنموونە: لە دوای بەکارنەهێنانی تریاك نیشانەکانی پێنەگەیشتن زۆر جار دوای 8 تا 13 کاتژمێر دەردەکەون کە بریتییە لە هاتنی ئاو لە لوت و چاو، باوێشك، عارەقەکردن و لەو کاتەدا خەو بەسەر ئەو کەسەدا دێت و دوای هەڵسان لە خەو زۆر نائارام و پەشۆکاو دەبێت. نیشانەکانی تری پێنەگەیشتن دوای 24 تا 48 کاتژمێر دەردەکەون کە ئەوانیش بریتین لە گەورەبوونی گلێنەی (رەشکۆکە)ی چاو، هەست کردن بە سەرما، هەستانەوەی تووکی جەستە، رشانەوە، بێ ئیشتیایی، سکچوون، سك ئێشە، بێخەوی و بێهوشی[29].

27. العیسوی، سەرچاوە پێشوو، ل21.
28. أحمدی، سەرچاوەی پێشوو، ل187.
29 . گورین، سەرچاوەی پێشوو، ل102.

((بەستراوەیی دەروونی)) جۆرە ڕەفتارێکی تایبەتە لە بەکارهێنانی زۆرەملێی ماددەکە کە وا لە تاکەکە دەکات بەردەوام بێت لە هەوڵدان بۆ بەدەست هێنان و بەکارهێنانی ئەو ماددەیە، هەروەها مەیل و حەزێکی بەهێز لە لای دروست دەکات کە ناتوانێ هێلایینی بکات، بۆیە بەردەوام بۆ لای ئەم ماددەیە دەگەڕێتەوە[30]. کاتێك کە کەسەکە گەیشتە ئەو ئاستە چی تر چێژ لەو مادەیە وەرناگرێت، بەڵکو بەکارهێنانی دواتر تەنها لە رووی ناچاری دەبێت!

3. **حەز و پێویستییەکی بەهێز:** ئەم حەز و مەیلە بۆ مادەکە(Craving for drug) تارادەیەکە کە بەهەر شێوەیەك بێت هەوڵدەدات ئەو مادەیە بەدەست بهێنێ! پێویستی بەردەوام بەپارە بۆ دابین کردنی مادەکە تاکی خووگر تووشی کاری ناڕەوا دەکات! توێژینەوەی گروپی پزیشکی ((جان هاپکینز)) لەساڵی 1971 پیشان دەدات کە 12000 خووگری شاری ((بالتیمور)) ساڵانە بایی 300 ملیۆن دۆلار کەل و پەلی جۆراوجۆریان لە دوکانەکان دزیوە و دوای فرۆشتن بە یەك لەسەر سێی نرخی خۆی، سەرفی کڕینی مادەکەیان کردووە![31].

4. **زیان بۆ تاك و کۆمەڵگا:** مادە هۆشبەرەکان لە هەموو روویەکەوە زیانی مادی و مەعنەوی هەیە بۆ کەسەکە و بۆ کۆمەڵگا بەگشتی[32]، واتە لە رووی دەروونی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، فەرهەنگی و... راپۆرتی سیمیناری بەرەنگاربونەوەی مادە هۆشبەرەکان لە ساڵی 1985 لە ئێران پیشان دەدات: ئەگەر رۆژانە هەر خووگرێك 100 تومان خەرجی مادە سڕکەرە بکات ئەوا رۆژانە 100 ملیۆن تومان زیانی ماددی بە کۆمەڵگا دەگات. ئەگەر هەر خووگرێك 5 کەس لە بنەماڵەدا هەبێ ئەوا تەندروستی دەروونی 5 ملیۆن کەس دەکەوێتە مەترسییەوە![33].

30. أردوبای (علی): اعتیاد بلای قرن بیستم - نشر گنجینه، تهران 1378، ل17.

31. أردوبای، سەرچاوەی پێشوو، ل17.

32. بڕوانە: شعبان (د. صباح کرم): جرائم المخدرات ـ المنصور، بغداد1984، ل35 و36.

33. احمدی، سەرچاوەی پێشوو، ل188.

3- چەمکی خووگر

((خووگر)) یاخود (مودمن/ خووگرتوو) ئەو کەسەیە کە لە رووی دەروونی و جەستەییەوە وابەستە بە یەکێك لە مەوادی هۆشبەر دەبێت[34].

ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان، بەم شێوەیە پێناسەی ((خووگر)) دەکات، کە ئێمەش وەکو پێناسەی ئیجرائی خۆمان پشتی پێی دەبەستین: ((خووگر)) ئەو کەسەیە کە بە هۆی بەکارهێنانی مەوادێکی هۆشبەر یا خود دەرمانێکی کیمیایی بە شێوەیەکی بەردەوام تووشی خووپێوەگرتن و وابەستەبوون دەبێت[35]. هەروەها لەو پێناسەیە دا، بەکارهێنەرەکانی مادە هۆشبەرەکان (وەکو: توتن، مەشروباتی الکحولی، تریاك، حەشیش، هروئین و ال. اس. دی و...) بە تاکەکانی ناسروشتی و لادەر ناو دەبات[36].

★ پێوەرەکانی دەستنیشانکردنی خووگرتوو: لێرە باس لە هەندێ پێوەر دەکەین کە تاکی خوگرتوو لەگەڵ تاکی ساغ و سرۆشتی جیادەکاتەوە:

زۆر جار خودی خووگر داندەنێت کە خووگرتووە و پێویستی بە ماددەی هۆشبەر هەیە، بەڵام بە هۆی هەندێ گۆڕانکاری دەروونی و کۆمەڵایەتی و ڕەفتاری تیایدا، دەتوانین بزانین کە ئەو تاکە خووگرتووە! بۆ نموونە:

1- خوگرتوو خاوەن لەشێکی لاواز و رەنگێکی زەرد و بەساڵاچوو و رەشی هەیە و ددانەکانی - بەردەوام- رزیو و زەردە.

2- بچوکبوونی گلێنە و ڕەشکۆکەی چاوەکان، نیشانەی خووپێوەگرتن، بەڵام نەك نیشانەیەکی یەکلاکەرەوە.

34 . فدایی و سجادیه، سەرچاوەی پێشوو، ل9.

35. دانش (تاج زمان): مجرم کیست، جرم شناسی چیست؟- انتشارات کیهان، تهران 1384، ل267.

36 . ستوده (د. هدایت الله): آسیب شناسی اجتماعی - انتشارات آوای نور، تهران 1384، ل188.

3- خوگرتوو کەسێکی بێ ئارام، هەڵچوو، تووڕەیە و فشار و دڵەراوکێی پێوە دیارە، کە بە شێوەیەکی لەناکاو دەگۆڕێت بە سەرخۆشی و هێمنی و ئارامیەکی ئاشکرا.

4- حەز بە گۆشەگیری و دوور بوونەوە لە خزمان بە تایبەتی لە دایك و باوك، برا و خوشك، و بە پێچەوانەوە حەز لە نزیکبوونەوە و تێکەڵ بوون لەگەڵ برادەری نوێ و گوماناوی و نەناس دەکات.

5- گۆڕانی کاتی خەوتن، درەنگ خەوتن لە شەو و درەنگ هەستان لە بەیانیان.

6- بەرزبوونەوەی خەرجی رۆژانە و داواکردنی پارە بە شێوەیەکی بەردەوام لە دایك و باوك و خەڵکانی تر.

7- داخستنی دەرگا لە سەر خۆی بۆ ماوەیەی درێژ بۆ ئەوەی گۆڕانکاری لە حاڵەتەکەی بشارێتەوە لە خەڵك.

8- گرنگی نەدان بە رەواڵەت و جوانی و خاوێنی خۆی، هەبوونی پرچی تێکەل و پێکەڵ، جل و بەرگی پیس و...

9- زۆر بوونی هاتوو و چووی گوماناوی و بێ ئامانج و بێ مانا.

10- زۆر خەوتن، خەموکی لەگەڵ شادمانی و خۆشییەکی زۆر کاتی.

11- مانەوەی لە رادەبەدەر لە توالێت.

12- زۆر قسەکردن، درۆکردن، وادەی زۆری بێ بنەما.

13- بەکار هێنانی دەرمانی دەمارەکان یان خەوهێنەر، یان پەیدابوونی هەندێ ئامرازی نوێ و گوماناوی بۆ بەکارهێنانی مەوادی هۆشبەر لە ژینگەی خووگرتوودا.

14- گرنگی نەدان و فەرامۆشکردنی پیشەو کار و خۆدزینەوە لە ئەرکەکان بە تایبەتی کاری جەستەیی وەکو وەرزش کردن![37].

15- گرنگی نەدان بە یاساکانی کۆمەڵگا.

16- زۆر بوونی رێژەی تاوانەکان، بە تایبەتی دزی کردن لە پێناو کڕینی ماددەی هۆشبەر.

17- هەبوونی ژیانێکی نائەخلاقی و کەسایەتیەکی خۆپەرستانە، نەبوونی بەرپرسیارێتی و چاوەڕوانی زۆر لە خەڵك، بەتایبەتی لە دەوروبەری خۆی.

18- بەکارهێنانی بەرهەڵستکاری و گازاندە و رەخنەی بەردەوام لە خەڵك وەکو میکانیزمێکی بەرگری بە شێوەیەك کە تاکەکانی کۆمەڵگا بە تاوانبار و بەرپرسیاری نەهامەتیەکەی خۆیان دەزانن[38].

37. ستودە، سەرچاوەی پێشوو، ل190 و191.

38. فرجاد (د. محمد حسین): آسیب شناسی کجرویهای اجتماعی - انتشارات قوەی قضائیە، تهران 1383، ل147.

بەشی سێیەم: هوکارەکانی خووپێوەگرتن بە

مادده هۆشبەرەکان

أ. هۆکارە خودییەکان:

1- هۆکارە جەستەیی و بایۆلۆژییەکان

2- هۆکارە دەروونییەکان

ب. هۆکارە بابەتییەکان:

1- هۆکاری خێزانی

2- هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان

3- هۆکارە ئابوورییەکان

4- هۆکارە سیاسییەکان

5- هۆکارە جوگرافییەکان

6- هۆکارە یاساییەکان

بەشی سێیەم: هۆکارەکانی خووپێوەگرتن بە مادده هۆشبەرەکان

أ- هۆکاره خودییەکان

هیچ کاتێك یەك هۆکار بە تەنهایی نابێتە هۆی خووپێوەگرتن بە مەوادی هۆشبەر، بەڵکو چەندین هۆکار پێکەوە دەستیان هەیە لە سەرهەڵدانی ئەم دیاردەیە، یاخود زەمینەی گونجاو دەرەخسێنن بۆ تووش بوونی تاکەکان.

ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی ئاماژە بە سێ هۆکاری سەرەکی کردووە: ((دەرمانی و فارماکۆلۆژیکی))* و ((تاکەکەس و کەسایەتی)) و ((کۆمەڵایەتی))[39]. بەڵام دەکرێ بە شێوەیەکی ووردتر- بە پشت بەستن بەو سەرچاوە جۆراوجۆرانە کە هەمانە - هۆیەکانی خووپێوەگرتن بە مادده هۆشبەرەکان بە دوو هۆکاری سەرەکی ((خودی)) و ((بابەتی)) دابەش بکەین کە لێرە دا باس لە هۆکارەخودییەکان دەکەین کە دەتوانین بەم خاڵانەوی خوارەوە کورتیان بکەینەوە:

1- هۆکارە جەستەیی و بایۆلۆژییەکان

لێرەدا باس لە کاریگەری بۆماوەیی (الوراثة) و جینەکان و نەژاد (عرق) و رەگەز و تەمەن و حاڵەتی جەستەیی دەکەین:

- **هۆکاری بۆماوەیی و جینەکان:** خووپێوەگرتنی دایك و باوك، کاریگەری ڕاستەوخۆ هەیە لە سەر منداڵەکان. ئەو ژەهرەی کە لە ئەنجامی مەوادی هۆشبەر لە جەستەی دایك و باوك دروست بووە، دەگوازرێتەوە بۆ جنین و دەبێتە هۆی خووگر بوونی جنین بەو ماددەیەی کە دایکەکەی پێی خووگرتوو

* فارماکۆلۆژیکی: زانستی دەرمانسازی.

39 . أحمدی، سەرچاوەی پێشوو، ل196.

بووە[40]. هەندێ لە زانایان وەکو ((گرا)) پێیان وایە کە هەندێ کەس لە ناو مێشکیان دا ماددەیەکی کیمیاوی بە ناوی ((ئاندرۆفین)) و ((سرۆتۆنین)) و ((دۆپامین)) نیە، کە ئەم جۆرە کەسانە زیاتر پەنا دەبنە مادده هۆشبەرەکان کە وەکو جێگرەوە دەژمێردرێت بۆ ئەم مەوادانە[41].

- **هۆکاری نەژادی:** مەیل بۆ خووپێوەگرتن لە نەژادە جۆراوجۆرەکان جیاوازە. بۆ نموونە زەرد پێستەکان و سپی پێستەکان زیاتر لە رەش پێستەکان تووشی مادده هۆشبەرەکان دەبن[42].
- **هۆکاری رەگەزی:** بە پێی ئامارەکان و لێکۆڵینەوەکان، ژنان کەمتر لە پیاوان تووشی مادده هۆشبەرەکان دەبن. بەڵام ئاسەواری نێگەتیڤی خووپێوەگرتنی ژنان بەهێزترە لە خووپێوەگرتنی پیاوان[43].
- **هۆکاری تەمەن:** لە هەر ئاستێکی تەمەنی دا، ئەگەری خووپێوەگرتن زۆرە. لەو خێزانانەی کە دایك یان باوك، یاخود هەردووکیان خووگر بن، ئەوا منداڵی کەم تەمەنیشیان تووشی هەمان مادده دەبن و دواتر لەگەڵ گەورە بوونیان، جۆری ماددەکە دەگۆڕن. بە پێی ئاماری ڕێخراوی تەندروستی جیهانی (72٪)ی خووگرەکان لە سەرتاسەری دونیا دا لە ژێر تەمەنی (25) ساڵ دان! خووگرەکان -بەشی زۆریان -بە جگەرە کێشان دەست پێدەکەن و دواتر وردە وردە بەرەو مادده هۆشبەرەکان دەچن[44].

40. ساعی (بهروز): بررسی علل گرایش معتادان به مواد مخدر، پایان نامەی کارشناسی أرشد، دانشکدەی علوم اجتماعی و تعاون، تهران1370، ل 112.

41. آزمون (علی): سبب شناسی اعتیاد - مجلەی اجتماع درمان مدار، سال دوم، شمارەی 3، بهار 1384، ل4 و 5.

42. تاج زمان دانش، سەرچاوە پێشوو، ل276.

43. صفری (فاطمه): اعتیاد و زنان، تفاوتهای جنسیتی در زمینەی سوو مصرف مواد و درمان آن - ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران1381، ل1 و2.

44 . تاج زمان دانش، سەرچاوەی پێشوو، ل276.

- **باری جەستەیی:** بەکارهێنانی دەرمانە ئازاربەر و خەوهێنەرەکان بۆ هەندێ لە نەخۆشی و ئێش و ئازاری جەستەیی و ماندووبوون، ئەو تاکانەی زیاتر بەروە خووپێوەگرتن دەبات. بە تایبەتی ئەوانەی پیشەی گرانیان هەیە و زۆر ماندوو دەبن و خەویان کەمە. یا خود زێدەڕۆیی کردن لە پەیوەندی سێکسی دەبێتە هۆی کەم بوونی هێز و لاواز بوونی توانای دەروونی تاکەکان، کە هەموو ئەوانە زیاتر لە مەترسی تووش بون بە مادده هۆشبەرەکان دان[45].

ماده هۆشبەرەکان بەتایبەتی پێکهاتەکانی تریاك لەوانەیە بۆ هێورکردنەوەی هەندێ ئازار وەکو: ئازاری گەدە، قاچ، ڕۆماتیزم*... لەلایەن پزیشکەوە بدرێت، ئەو هێورکردنەوە کاتییە و کەسەکە بۆ دووبارە بەکارهێنان و لە ئەنجامیشدا بۆ خووگرتن رادەکێشێت[46].

2- هۆکارە دەروونییەکان

- ئەو تاکانەی کە بەدەست هەندێ نەخۆشی دەروونی وەکو ((نوروتیك)) و ((سایکۆپاتیك)) و ((هیپو کندریا)) و ((خەموکی)) دەناڵێنن، لە پێناو نەهێشتنی فشار و دڵەراوکێ و کێشەی دەروونی، زیاتر لە مەترسی تووش بوون بە مادده هۆشبەرەکان دان[47].
- ئەوانەی کە کێشەی ((کەسایەتی))یان هەیە، بە تایبەتی ((ئیرادەی لاواز)) و ((شپرزە و کێشەی زەینی))، ((باوەڕ بە خۆنەبوون))، ((نەگونجان و هەڵاتن لە واقع و کێشەکانی ژیان))، ((تەنهایی و گوشەگیری))، ((دەمارگیری و نائارام)) و...هتد [48].

45 . تاج زمان دانش، سەرچاوەی پێشوو، ل277.

* ڕۆماتیسم: نەخۆشییەکی جەستەییە کە تووشی خوێن و جومگەکانی لەش دەبێت.

46 . أحمدی، سەرچاوەی پێشوو، ل196.

47 . سەرچاوەی پێشوو، ل196 تا 198.

48. تقی زادە(داریوش): اعتیاد، علل، پیشگیری و درمان - مجلەی اجتماع درمان مدار، سال دوم، شمارە 3، بهار1384، ل8 و9.

- هەندێ کەس لە هەست کردن بە گوناه، لە خۆیان بێزار دەبن و پەنا بۆ مادده هۆشبەرەکان دەبەن[49] .
- هەندێ کەس بۆ تێرکردنی ئارەزوو دەرونییەکانی وەکو: ((ئارەزووی سێکسی)) و ((لەزەت و خۆشی)) و ((سەربەخۆیی و ئازادی)) و... خووگر دەبن.
- سەڵت و ڕەبەنەکان زیاتر تووش دەبن.
- تێرکردنی (فزولی- Curiosity) و حەزی مەعریفی و هەڵسەنگاندنی هێزی جەستەیی خۆی[50].
- هەرەسهێنان بە هۆی سەرنەکەوتن لە قۆناغەکانی ژیان (هاوسەرگیری، بە دەستهێنانی پارە، خوێندن، خۆشەویستی و...هتد).
- هاوسەرگیری زۆرەملێ.
- دووری لە خێزان یاخود لە دەستدانی کەس و کاری نزیك.
- لە کاتی خزمەتی سەربازی[51].
- تێڕوانین و ئاراستەی پۆزەتیڤی بە مادده هۆشبەرەکان، نەبوونی باوەڕ و پێوەری ئایینی و مەزهەبی، گرنگیدان بە بەها و پێوەرەکانی خۆی و ڕەچاو نەکردنی بەها و پێوەرە کۆمەڵایەتییەکان، نەبوونی هەستی بەرپرسیارێتی[52].

ب- هۆکارە بابەتییەکان

خووگرتن جۆرێکە لە نەخۆشی کۆمەڵایەتی. لەو سەردەمەدا کە بارودۆخی گونجاوی کۆمەڵایەتی بۆ ژیانێکی مرۆیی و پڕ لە خۆشەویستی لەبار نییە، بە

49. یزدانی (د. غلامرضا): ((اعتیاد چیست؟)) لە سایتی ((اطلاع رسانی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران)): http://www.police.ir/druqs/avarez.htm

50. تاج زمان دانش، سەرچاوەی پێشوو، ل277.

51 . مولوی (فاطمە): نگاهی بە آسیب شناسی اعتیاد - سایتی ئینترنێتی: http:// www.dchq.ir/

52 . نارنجی ها (د. هومن): علل گرایش بە سوو مصرف مواد مخدر - سایتی ئینترنێتی: http:// www.dchq.ir

شێوەیەك دەبینین مرۆڤەكان لە یەكتر دوور بوونەتەوە و سۆزداری مرۆڤ كەم بۆتەوە و ئاسایش بەرقەرار نییە، نائارامی، زۆربوونی حەز بۆ تۆڵەئەستاندنەوە و دڵەڕاوكێ، لەو بارودۆخەدایە كە مرۆڤ بۆ سارێژكردنەوەی ئێشەكانیان روو لە مادە هۆشبەرەكان دەكەن. لەو جۆرە كۆمەڵگایەدا رێژەی مادده هۆشبەرەكان بەرز دەبێتەوە. ئەگەر سەیری هۆكارەكانی تووشبوون بە مادده هۆشبەرەكان بكەین، دەبینین كە جگە لە هۆكارە خودییەكان، چەندین هۆكاری بابەتی هەن كە رۆڵی سەرەكی لە مادده هۆشبەرەكان دەبینن:

1- هۆكاری خێزانی

خێزان گرنگترین دەزگای پەروەردەكردن و بەكۆمەڵایەتی كردنی تاكەكانە.. بۆیە جۆری پەیوندی و جۆری رەفتار لە ناو خێزاندا، دەوری سەرەكی لە راكێشانی تاكەكان بۆ مادده هۆشبەرەكان دەبینێت:

- خووپێوەگرتنی دایك و باوك، یان یەكێك لە ئەندامانی خێزان.
- خێزانی نائارام و شپرزە[53].
- نەخوێندەواری و فەرامۆشكردنی دایك و باوك و نەبوونی كونترۆڵ و چاودێری لە سەر منداڵان، پەروەردەی نادروستی منداڵان[54].
- بوونی دوو چینی جیاواز: نەبوونی خۆشگوزەرانی ماددی و هەژاری ئابووری خێزان، هەروەها بوونی رفاهی ئابووری و داهاتی باشی خێزان[55].
- پەیوەندی لاواز لە نێوان ئەندامەكانی خێزان، بە تایبەتی لە نێوان دایك و باوك و منداڵان، یاخود لە نێوان ژن و پیاو.
- نەبوونی باوەڕ و پابەندبوونی ئایینی لە ناو خێزان (لاوازی ورە) و گرنگیدان بە شتە ماددییەكان.

53. أحمدی، سەرچاوەی پێشوو، ل200 و 201.
54. حسینی زاهدی (سید ولی): مقالەی ((اعتیاد و جوانان)) - سایتی پێشوو.
55. بڕوانە: فرجاد، سەرچاوەی پێشوو، ل155و 156.

2- هۆكارە كۆمەڵایەتییەكان

- هەبوونی مادده هۆشبەرەكان لە ناو كۆمەڵگا، بە شێوەیەك كە تاكان بە دەستیان بكەوێت بە بێ مۆڵەتی پزیشك.
- هەبوونی نابەرابەری و نایەكسانی، واتە بوونی بەربەست لە نێوان چینە كۆمەڵایەتیەكان. بۆ نموونە لە ئەمریكا بە هۆی جیاوازی چینایەتی، رێژەی مادده هۆشبەرەكان و خووگرەكان لە هەموو وڵاتێك زیاترە.
- بێكاری، كە كێشەیەكی كۆمەڵایەتی بەهێزە و رێگا بۆ لادان بە تایبەتی بۆ مادده هۆشبەرەكان خۆش دەكات. چونكە بێكارەكان زیاتر كاتی خۆیان لە قاوەخانەكان و گەڕان لەگەڵ برادەری خراپ و... دەبەنە سەر.
- گەشەكردنی لە رادەبەدەری پیشەسازی و كاركردنی زۆری كرێكاران و ماندووبوونیان و...[56].
- نەبوونی هوشیاری كۆمەڵگا لە سەر مادده هۆشبەرەكان و ئاسەوارە نێگەتیڤەكانی.
- بێ بەندوباری ئەخلاقی و لاوازبوونی باوەڕی ئایینی و بنەماكانی.
- نەخوێندەواری یا خود رێژەی كەمی خوێندەواری، هەر وەك لێكۆڵینەوەی جۆراوجۆر پیشان دەدەن، ئەوانەی ئاستی خوێندەواری بەرزیان هەیە، كەمتر تووش دەبن.
- هەستان و دانیشتن لەگەڵ برادەری خووگرتوو.
- ئامرازی راگەیاندن كە بە شێوەیەكی تیرو تەسەلی مادده هۆشبەرەكان پیشان دەدەن كە هەستی فزولییەت لە ناو خەڵك دا دروست دەكات، بەتایبەتی لە لای منداڵان و گەنجەكان.

56. هەمان سەرچاوە، ل156 تا 157.

- کۆچ کردن بۆ شارەگەورەکان، کە جیاوازی فەرهەنگی و خەم و خەفەتی بێگانەیی و دوور کەوتن لە خزم و کەس، باری خراپی نیشتەجێ بوون و... ڕێگا خۆشکەرن بۆ مادده هۆشبەرەکان.

- نەبوونی خۆشگوزەرانی کۆمەڵایەتی و خزمەتگوزاری پێویست و گونجاو، شوێنەکانی رابواردن و سەرگەرمی و وەرزشییەکان بۆ پڕکردنەوەی کاتی دەستبەتاڵی خەڵك بە تایبەتی گەنجەکان.

- هەندێ لە تاکەکان، خووپێوەگرتن بە کار دەهێنن وەکو بەرەنگار بوونەوە بەرامبەر بە خێزان، پێوەرەکان، داب و نەریتەکان و... بەگشتی سەرکێشی خۆیان دژ بە کۆمەڵگا و خێزان بە خووگر بوون پیشان دەدەن[57].

- نەبوونی ووتاری ئایینی لە لایەن مامۆستایانی ئایینی و نەزانینی زانیاری پێویست سەبارەت بە حەرام بوونی مادده هۆشبەرەکان بە هەموو جۆرەکانەوە.

3- **هۆکارە ئابوورییەکان**

خووپێوەگرتن لە ناو هەموو توێژ و چینە کۆمەڵایەتییەکاندا هەیە:

- سەرمایەدارەکان بە هۆی هەبوونی ئیمکانیات و پارە و سامانی باش، لە پێناو لەزەت و خۆشگوزەرانی و چێژ وەرگرتن، بە تایبەتی لە کاتێ میوانداری بۆنەکان زیاتر بەرەو مادده هۆشبەرەکان دەچن.
- هەژار و بێکارەکان، کە زۆر جار قاچاغچییەکانی مادده هۆشبەرەکان بۆ بەکارهێنانیان لە دابەشکردن و کڕین و فرۆشتنی مادده هۆشبەرەکان، تووشی خووپێوەگرتن دەکەن[58] و، دەبنە قوربانی ئامانجەکانیان.

57. بڕوانە: فرجاد، سەرچاوەی پێشوو، ل278 و 279.
58. تاج زمان دانش، سەرچاوەی پێشوو، ل279.

- قەیرانی ئابووری، کە زۆر جار لە دوای شەڕەکان دروست دەبێت و دەبێتە هۆی هەژاری خەڵك و ئەوەش خۆی لە خۆی دا دەبێتە فاکتەرێکی یارمەتیدەر بۆ مادده هۆشبەرەکان[59].

4- **هۆکارە سیاسییەکان**

هۆکاری سیاسیش نابێ لە فراوانبوون و بڵاوبوونەوەی دیاردەی مادده هۆشبەرەکان، لە بیر بکەین:

- **داگیرکەران:** یەکێك لە هۆکاری راستەوخۆ و ناراستەوخۆی بڵاوبوونەوە مادده هۆشبەرەکان داگیرکەران بوون بۆ پاشکەوتن و وابەستە بوون و رازی بوون بە داگیرکەران و و دەرەنجامەکانی و بەرگری نەکردن و بیر لە سەربەخۆیی و ئازادی نەکردنەوە، کە داگیرکەران لە پشت ئەوەدا دەگاتە ئامانجەکانی کە بریتییە لە قۆرغکردنی سەرمایە و سامانی گەڵ و وولاتیان! بۆنموونە: بازرگانی تریاك لەلایەن بەریتانیا لە چین کاتێ داگیرکردنی چین بە ناوبانگە، کە بریتانیای داگیرکەر بە گورزی مادده هۆشبەرەکان، خەڵکی چالاك و بە جم و جۆڵی چینی کردە کەسانی پاشکۆ و ناقایم. دواتر بووە هۆی شەڕ لە نێوان خودی خەڵك لەلایەك و لە نێوان داگیرکەر و بازرگانەکانی تریاك کە لە لایەنگرانی داگیرکەر بوون لە لایەکی دیکەوە لە مێژووی ئەم وڵاتەدا بە ناوی جەنگی ئەفیون ((حرب الافیون)) ناسراوە[60]. راپۆرتی رێکخراوی تەندروستی جیهانی باس لەوە دەکات کە هەندێك ناوچە لە هیند، تایلەند، بەرازیل، پاکستان و ئەفغانستان، بۆ چاندن و بەرهەم هێنانی مادە هۆشبەرەکان تەرخان کراون و قاچاغچییەکانی مادە هۆشبەرەکان بە شێوەی جۆراوجۆر ئەو ماددەیە بۆ سەرتاسەری جیهان دەگوازنەوە و کە زۆر جار دەستی یەکێك لە پیاوانی دەسەڵات یان بەرپرسێکی دەوڵەتی تێکەڵاوی ئەو کارەیە.

59. فرجاد، سەرچاوەی پێشوو، ل159.
60. المغربی (د. سعد): ظاهرة تعاطی الحشیش - دار الراتب الجامعیة، بیروت 1984، ل19.

جێگای سەرسوڕمانە کە کەنارێکی گچکەی وەکو هۆنگ کۆنگ نزیکی دە هەزار شوێنی کێشانەی مادده هۆشبەرەکانی هەیە، لەو کەنارە رۆژانە 35 کەس بە تاوانی قاچاغی مادە هۆشبەرەکان گیراون و لە سەدا هەفتای بەند کراون[61].

- **پشتگیری هەندێ وولات لە بەرهەمهێنان و بازرگانی کردنی مادده هۆشبەرەکان:** وەکو ئەفغانستان، بە تایبەتی لە سەردەمی ((تالیبان))، بۆ نموونە لە ساڵانی 1997 و 1998 لە لوتکەی دەسەڵاتی تالیبان، رێژەی بەرهەمی مادده هۆشبەرەکان گەیشتە 4800 تەن کە داهاتەکەی نزیکەی 25 ملیارد دولار بوو[62].

- **دژایەتی نەتەوەیی:** بۆ نموونە لە ((ئێران)) دەبینین کە مادەی هۆشبەر لە هەموو شارەکانی دا تاوانکاریەکی گران و سزایەکی گرانیشی هەیە، بەڵام لە ((کوردستانی ئێران))دا جۆرێك لە نەزانی و ئاسانکاری و تەغامز دەبینرێ و ئازادییەکی ئەوتۆ هەیە لە بەکارهێنان و کڕین و فرۆشتن و بازرگانی کردنی ئەم جۆرە مەوادە کە وای لێهاتووە گەنجەکانی کوردی ئێران کە لە یەکەمەکانی زانکۆکانی تاران بوون و روحی نەتەوایەتییان بەهێز بوو، ئێستا تووشی ئەو نەخۆشییە تێکدەر و لاوازکەرە بوونە و لە ژێر دیوارەکان و چواررێیەکانی سنە و مەهاباد و بۆکان و... بێکار دەسووڕێن و دەجولێن و بەدوای ئەم مەوادە دا وێڵن. کاتێ کە سەردانی چەند خووگرتوومان کرد کە لە ئاسایشی هەولێر گیرا بوون، یەکێك لەوان ئاشکرای کرد کە ((اطلاعات))ی ئێران (دەزگایەکی ئەمنیە) رایسپاردم کە ((تریاك)) لە ئێرانەوە بۆ کوردستان بهێنم و مانگانە موچەیەکی دیاریکراوم بدەنێ!

61. أردوبای (علی): گسترش جهانی اعتیاد - انتشارات کیهان، تهران1379، ل125.
62. هاشمی (د. علی): سەرچاوەی پێشوو، ل11.

5- **هۆکارە جوغرافییەکان**

پێگەی جوغرافیایی لە هەندێ وولاتدا کونترۆڵ کردن و چاودێری کردنی سنوورەکان زەحمەت دەکات و دەست گەیشتن بو مادده هۆشبەرەکان و بازرگانی کردن و کڕین و فرۆشتنی ئاسان دەکات. کەمتەر خەمی دەوڵەتانیش ئەم هۆکارە بەهێزتر دەکات.. بۆ نموونە: بوونی ((ئێران)) لە تەنیشت ((ئەفغانستان)) و بوونی ((کوردستانیش)) لە تەنیشت ((ئێران)) یەکێك لە هۆکارەکانی بلاوبونەوە و ئالوگۆڕکردنی مادده هۆشبەرەکانە لە نێوان دوو سنوری (ئێران و ئەفغانستان) و (ئێران و کوردستان) و تەنانەت لە نێوان خۆدی هەرێمی کوردستاندا!

6- **هۆکارە یاساییەکان**

قاچاغی مەوداددی هۆشبەر بە هۆی گەشەکردنی تەکنۆلۆژی، باندەکانی مافیایی و دەستە نهێنی و پشت پەردەکان، ئێستا بوەتە دیاردەیەکی ئالوز کە ((نەتەوە یەکگرتووەکان)) بە ((تاوانی رێکخراو))ی ناوناوە[63].

تا ئێستا چەندین رێککەوتن نامە و کونفرانسی نێودەوڵەتی (وەکو: کۆنفرانسی شانگهای چین (1909)، رێککەوتن نامەوە لاهای هولەندا (1912)، پەیمانی جنێڤ لە ساڵەکانی (1925) و (1931) و (1971)، نەتەوەیەکگرتووەکان (نیویۆرك1961) و...)[64] سەبارەت بە مادده هۆشبەرەکان بەستراوە و هەموویان مادده هۆشبەرەکان بە تاوانکاری دەزانن، بە تایبەتی رێککەوتننامەی کۆتایی ((کونفرانسی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان)) لە ساڵی (1984)[65]، هەروەها ((کونفرانسی نێودەوڵەتی مادده هۆشبەرەکان و بازرگانی قەدەغەکراو)) لە ساڵی

63. بڕوانە: بوسار(آندره): بزهکاری بین المللی، ترجمەی نگار رخشانی - انتشارات کتابخانەی گنج دانش، تهران1375، ل73 تا81.
64. بڕوانە: شعبان (د. صباح کرم): سەرچاوەی پێشوو، ل65 تا 75.
65. دانش (تاج زمان): سەرچاوەی پێشوو، ل237.

(1987) لە شاری ڤیننـا، کـە بەیاننامەیـەکیان دەرکـرد سـەبارەت بـە بـەرەنگار بوونـەوەی مـاددە هۆشـبەرەکان کـە بـە کارهێنـان و قاچـاغ و بازرگـانیکردن و بەرهەمهێنانی ماددە هۆشبەرەکان بە شتێکی نایاسایی و زیانبار لە قەڵەم درا[66].

بەشـێکی گـەورەی بەندیخانـەکان لـە هـەموو وڵاتانـدا ئـەم تاقمـە تاوانبارانـە دەگرێتەوە، کە یان ئینتیمایان بۆ باندێکی قاچاغچییان هەبووە، یانیش تـاکێکی سەربەخۆ و ناڕێکخراو بووە.. بۆیە هۆکاری یاسایش دەوری زۆرە لە سـەرهەڵدانی ئەم کێشەیە، وەکو:

- نەبوونی یاسای گونجاو بۆ بەرەنگاری بوونەوەی لە ماددە هۆشبەرەکان: (بەرهەم هێنان، کڕین و فرۆشتن، ئامادەکردن، گواستنەوە، دەڵاڵی، بەکارهێنان).

- لاوازی و کەمتەر خەمی لایەنە پەیوەندیدارەکان لە جێبەجێ کردنی یاساکان.

66. ستودە (د. هدایت الله): سەرچاوە پێشوو، ل187.

بەشی چوارەم: ئاسەواری خووپێوەگرتن

1- ئاسەواری جەستەیی

2- ئاسەواری دەروونی

3- ئاسەواری خێزانی

4- ئاسەورای کۆمەڵایەتی

5- ئاسەواری ئابووری

بەشی چوارەم: ئاسەواری خووپێوەگرتن

1- ئاسەواری جەستەیی

ئەگەر خەرجی ڕۆژانەی خووگرێك ڕابگیرێ و لە 10 تا 12 کاتژمێر تێپەڕێ، ئەوا تووشی کۆمەڵێك ماك و ئاسەواری جەستەیی دەبێت، وەکو: ناڕەحەتی، دەمارگرژی، دڵەراوکێ، بێئارامی، پێکژین، هاتنی ئاو لە لوت و چاو، ئێش و ئازاری ئەندامەکان، فشاری زۆر لە برپرە، سك ئێشە، بێ ئیشتیهایی، ڕەشانەوەی بەردەوام، کز و لاواز بوون، سووکبوونی کێش... دواتر لەرزین و جوڵانی بەهێز دەست پێدەکات و ئەگەر مەواددی پێویست نەگاتێ، ئەم ڕەقبوون و لەرزینەکان بەردەوام دەبێت لە ڕادەیەك کە زۆر جار لەگەڵ ئاسەورای نەخۆشی خو ((صرع)) بە هەڵە وەردەگیرێ! ئەگەر 2 تا 3 ڕۆژ لامادە هۆشبەری نەگاتێ، بە تایبەتی ئەوانەی کە لە سەرەتای خووپێوەگرتن دان و لە مێژ نییە تووشبوونە، خووپێوەگرتنەکەی لا دەچێ و نامینێ، بەم مەرجە کە تاك بتوانێ بەرگەی بگرێ![67] چونکە نەگەیشتن بە مەواد نیشانە و ئاسەواری هەیە، بەڵام ((مردن و لە ناوچوون)) نیە[68]. باشترین نموونە ئەو خووگرانەن کە بەند دەکرێن و لە بەندیخانە دا ناچار دەکرێن کە واز بهێنن و نامرن.

بەڵام ئەگەر واز نەهێنێ و درێژە بە خووپێوەگرتنەکەی بدات، تووشی هەندێ ئاسەواری نێگەتیڤی جەستەیی دەبێت، لەوانە وەکو:

- زەرد بوون و ڕزینی ددانەکان.
- هەوکردنی دەم و لێو.

67. ستودە، سەرچاوە پێشوو، ل191.
68. فرجاد، سەرچاوەی پێشوو، ل160.

- کەمبوونەوەی دەردانی ئاوی لیکە ڕژێنەکانی ناو دەم.
- بێهێزی و لاوازی لەش و کەمبوونەوەی کێشی جەستە.
- نەزۆکی بۆ پیاو و ئافرەت و لەبارچوون لە ژنان.
- کەمبوونەوەی ئارەزووی سێکسی.
- کەموکورتی و تێکچوونی کۆئەندامی دەمار.
- بە مۆمبوونی جەرگ (کبد). واتە ناتوانێ ئەنزیمی پێویست بڕێژێنێت.
- زەردووی و کەمبوونەوەی ڕژێنەکانی ناو پانکریاس و ئاسەواری نێگەتیڤی تر لە سەر دەزگای هەرس.
- هەوکردن و ئاوسانی گورچیلەکان و کەموکورتی لە پاڵنانی میز و سووتانەوەی کۆئەندامی دەرەوەی میز.
- هەوکردنی درێژخایەنی گەروو.
- برۆنشێتی مزمن*.
- نەخۆشی ئاسم**، سیل، لێدانی دڵ، تەنگە نەفەس و، سەرگێژە.
- ووشکی پێست.
- جۆرەها شێرپەنجە و وەستانی دڵ.
- نادیار بوونی زۆر لە نەخۆشیە مەترسیدارەکان بە هۆی کەم بوونەی هەستی ئێش و ئازار.

* برۆنشێتی مزمن: بریتییە لە هەوکردنی بۆرییەکانی هەناسەی خواروی درێژخایەن.
** نەخۆشیی ئاسم: بریتییە لە تەسکبوونی بۆرییەکانی هەناسە لەناو سییەکان ئەویش بەهۆی لەرژی (الحساسیە).

- ئەگەر خووگرتووی لەوجۆرە بێت کە بە دەرزی لێدان مادەکە وەردەگرێت، ئەوا لە مەترسی نەخۆشی ئایدزیش دایە[69].

2- ئاسەواری دەروونی

هەر وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد، یەکێك لە هۆیەکانی خووپێوەگرتن بریتیە لە وابەستەیی و بەسترانەوەی دەروونی بە ماددە هۆشبەرەکانە (Psychological dependence). هەر وەك لە بەشی هۆکارە دەرونییەکان باسمان کرد، نەخۆشییە دەرونییەکان یەکێك لە هۆیەکانی تووش بوونی ماددە هۆشبەرەکان، بەتایبەتی ئەوانەی کە ((کەسایەتی))یان کامل نەبووە و گەشەیان نەکردووە. ئەوانە زیاتر لە رووی دەروونییەوە بە ماددە هۆشبەرەکان پابەند و بەستراون تا لە رووی جەستەییەوە! ئەگەر تاکەکان بە شێوەیەکی دروست و پۆزەتیڤی پەروەردە بکرێن، هیچ کاتێك بۆ بالانس و هاوسەنگی دەروونی خۆی پەنا ناباتە بەر ماددە هۆشبەرەکان. تاکەکانی خووگرتوو لە دوای چەند ساڵێك تووشی جۆرەها نەخۆشی دەروونی دەبن کە لێرە ئاماژە بە هەندێ لەوانە دەکەین:

- تێکچوونی یەکسانی و هاوسەنگی دەروونی.
- گرنگی نەدان بە بەها و بنەما ئەخلاقی و کۆمەڵایەتییەکان.
- لاوازی لە ئیرادە.
- نەمانی هەستی بەرپرسیارێتی.
- دروستبوونی هەستی دوژمنانە.
- بێ ئارامی.
- سەرکێشی و سەرپێچیکردن.

69. بڕوانە: العیسوی، سەرچاوەی پێشوو، فصلی ((آثار الضارة للتدخين))، ل13 تا 38 - هەروەها ستودە، سەرچاوەی پێشوو، ل 191 و192 - هەروەها سایتی اطلاع رسانی نیروی انتظامی جمهوری اسلامي ایران)) لە ئینترنێت:
http://www.police.ir/druqs/avarez.htm

- دڵەراوکێی بەردەوام.
- گۆشەگیری و تەنهایی، سۆزی و بێزاری لە خزم و کەس.
- خەوزڕان.
- فەرامۆشی و شپرزەیی لە فێربوون.
- نەخۆشی نوروتیك* و سایکۆپاتیك** و خەمۆکی...[70]

3- ئاسەواری خێزانی

بوونی تاکێکی خووگرتوو لە ناو خێزانێك دا دەبێتە هۆی ئاسەواری نێگەتیڤی جۆراوجۆر کە لێرە بە هەندێ لەوانە ئاماژە دەکەین:

- تێکچوونی شیرازەی خێزان.
- لاوازی و کەم بوونەوەی پەیوەندییەکان لە ناو خێزان.
- پەروەردە نەکردنی منداڵان بە شێوەیەکی دروست و پۆزەتیڤی.
- توندوتیژی و دروست کردنی کێشە لە ناو خێزان.
- کەم بوونەوەی ئاستی فەرهەنگی کۆمەڵایەتی و ئابووری خێزان.
- بەرزبوونەوی رێژەی جیابوونەوەی ژن و مێرد.
- کەمبوونەوەی رێژەی زەواج.
- دروستبوونی بێبەندوباری.

* نورتیك: بریتییە لە نەخۆشییەکی دەروونی سادە.

** سایکۆپاتیك: بریتییە لەو نەخۆشییەی کە نەخۆش هەڵسوکەوتی نالەبار لەگەڵ دەوروبەرەکەیدا مومارەسە دەکات، وەك برادەر و لێپرسراو و مامۆستا ...

70. بڕوانە: المغربی، سەرچاوەی پێشوو، ل17- هەروەها فرجاد، سەرچاوەی پێشوو، ل160 و161- هەروەها ستودە، سەرچاوەی پێشوو، ل192 و 193- هەروەها سایتی اطلاع رسانی نیروی انتظامی جمهوری اسلامي ایران)) لە ئینترنێت: http://www.police.ir/druqs/avarez.htm

4- ئاسەواری کۆمەڵایەتی

هەروەك توێژینەوەی جۆراوجۆر - و تێبینی ئێمە وەکو توێژەری کۆمەڵایەتی- پێشان دەدات کە تاکی خووگرتوو لە رووی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان زۆر لاوازە و تاکێکی گوشەگیر و وەلاوەنراو و قێزەوەن دەژمێردرێت! و جۆرەها کێشە و گرفتی تر وەك: تێکچوونی خێزان، تەلاق، هەژاری، بێکاری، دزی، خۆکوژی، کوشتنی ژن یان مێرد و منداڵ، قاچاغ کردن و تووشی بەندیخانە بوون و...

تەنانەت لە کاتێ ((هاوسەرگیریدا)) هەر کەسێك ئامادە نابێت لەگەڵ ئەم جۆرە تاکانە ژیانێکی هاوبەش پێك بهێنێت! زۆر جار ئەم کەسانە لە رووی پیشە و کارکردنیشەوە بە هۆی چەندین هۆکاری پێکەوە بەستراو تووشی ((بێکاری)) دەبن. لە ئێران تێستێك هەیە بە ناوی ((تێستی مادده هۆشبەرەکان)) کە ئاشکرا دەبێت چ کەسێك خووگرتووە و تەنانەت جۆری مواددی بەکارهێنراویش دیار دەکات! ئەگەر کەسێك خووگرتوو بوو ئەوا هیچ پیشە و کارێکی نادەنێ، یاخود لە سەر کارەکەی دەردەکەن!

هەروەك ئاماژەمان پێکرد، راستەوخۆ و ناراستەوخۆ کاریش دەکاتە سەر رێژەی تاوان و تاوانباران و بەندکراوەکان[71]. چونکە دەبینین بەشێکی -زۆر یان کەم- لە بەندکراوەکان، تاکەکانی خووگرتوو یان ئەوانەی کڕین و فرۆشتنی پێدەکان، دەگرێتەوە!

هەر کەس لە ناو هەر کۆمەڵگایەك دا بۆ ماوەیەکی زەمەنی و تەمنێکی دیاریکراو تاکێکی بەکاربەر و کۆمەڵگاش لە زۆر روویەوە سەرمایەگوزاری بۆ دەکات، وەکو بواری: تەندروستی، پەروەردە و فێرکردن، خزمەتگوزارییە

71. بروانە: شفرز (برنهارد): مبانی جامعە شناسی جوانان، ترجمەی کرامت اللە راسخ - نشرنی، تهران 1383، ل231 تا238.

جۆراوجۆرەکان و... بەو ئومێدە کە رۆژێك ببێتە تاکێکی بە سوود و بەرهەمهێنەر بۆ کۆمەڵگایەکەی. بەڵام ئەوەندەی لە نزیکەوە خووگرتووەکان دەبینین و دەناسین، نەك تەنها هیچ بەرهەمێکیان نییە، بەڵکو بریتین لە هەندێ مشەخۆر و بونەوەری بەکابەر کە تەنها زیان دەگەیننە کۆمەڵگاکەیان!

پێشتر ئاماژەمان بەوە کرد کە لە ناو هەر چین و توێژی کۆمەڵایەتیدا خووگرتوو دەبینرێ، بەڵام پێمان وایە جۆری ((کار و پیشە)) پەیوەندی بە مەیل یان بێ مەیلی بۆ مادده هۆشبەرەکان هەیە، ئەگەر چی ناکرێ بڵێین: ئەوە یاسایەکە و دەبێ گشتگیر بکرێ! بۆ نموونە تاکەکانی خووگرتوو لە چینە بەرزەکان و خۆشگوزەران دا زیاتر موزیسیەنەکان و ئەوانەی مۆزیکژەنن، هەروەها هەندێ لە هونەرمەندە ئاست نزمەکان پێکدەهێنن، بە تایبەتی ئەگەر لەو کۆمەڵگایەدا، ((هونەر بۆ هونەر)) بێت، نەك لە خزمەتی خەڵك و کۆمەڵگا!![72].

بەڵام زۆربەی خووگرتووەکان بێکارن و ئەگەر کارێکیش بکەن، ئەوا بریتییە لە کڕین و فرۆشتن و دابەش کردنی مادده هۆشبەرەکان! حەز لە کار و خوێندن ناکەن، ئەوەش کار دەکاتە سەر پرۆسەی گەشە کردنی ئابووری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی کۆمەڵگا، و هەروەها کۆمەڵێك ئاسەواری تر کە لە خوارەوە ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین:

- هەست بە بەرپرسیارێتی نەکردن بەرامبەر بە کۆمەڵگا.
- لاواز بوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و نەمانی ئینتما بۆ نەتەوە و حکومەت و کۆمەڵگا بە گشتی.
- بەرز بوونەوە و فراوان بوونی رێژەی تاوان و تاوانباران و بەندکراوەکان.
- بڵاوبوونەوەی نەخۆشییە درمەکان و مەترسیدار وەك: ئایدز و هپاتیت و...

72. نموونەی ئەو جۆرە هونەرمەندانە لە ساڵی 2006 لە رۆژنامەکانمان بینی کە چون بە هۆی مادده هۆشبەرەکان گیراون!!

- بێبەشبوونی نەوەی ئاینده لە پەروەردەی دروست و گونجاو.
- دروست بوونی پیشەی درۆ.
- کەم بوونەوەی ئاستی بژێوی و خوشگوزەرانی کۆمەڵایەتی.
- نەمانی متمانە لە نێوان خەڵك.
- کەمبوونەوەی ئاسایش لە نێوان خەڵك و...

5- **ئاسەواری ئابووری**

ئاسەواری ئابووری، بەشێکی تری ئاسەوارەکانی مادده هۆشبەرەکانە کە هەم بە سەبارەت تاك و هەمیش کۆمەڵگا گرنگییەکی زۆر هەیە. چونکە تاکی خووگرتوو ناتوانێ کار بکات (بە هۆی نەبوونی هێزی کار و هیچ بەرهەمێکی نابێت). یاخود بە هۆی تاوانی مادده هۆشبەرەکان، بەشێکی زۆر یان کەم لە ژیانی خۆی لە ناو زیندان دا دەباتە سەر، ئەوەش خۆی لە خۆیدا هەم کێشەیەکی کۆمەڵایەتیە و هەمیش ئابووری.

جگە لەوە زۆربەی ئەم مەوادە لە رووی ئابوورییەوە زۆر بەنرخ و نایابن! تاکی خووگرتوو ناچارە هەرچی هەیە لە پێناو بە دەست هێنانی ئەم مادەیەدا - بۆ شتێکی کەم، تەنانەت مسقاڵێك (Fix) پارەیەکی زۆر سەرف بکات[73]. بۆیە زۆربەی داهاتی تاکی و خێزانی خۆی لەو بوارەدا دوکەڵ دەکات و تووشی خەسارەتی تاکی و خێزانی و تەنانەت نەتەوەیی دەبێت.. بۆ نموونە: لە ئەمریکا نزیکەی 14 ملیۆن کەس خووگرتوو هەن کە بە بەردەوام یەکێك لە مادەی هۆشبەر بەکاردەهێنن و زیاتر لە 50 ملیارد دۆلار ساڵانە خەرجی ئەم مەوادده دەکەن![74].

---

73. آبادینسکی (هووارد): جامعە شناسی مواد مخدر، ترجمەی محمد علی زکریایی - ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران1382، ل16.

74. برومند (د. شهزاد): بررسی اقتصادی رفتار مصرف کنندگان مواد مخدر - ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران1383، ل2.

دەکرێ ئاسەواری نێگەتیڤی ئابووری بەم خاڵانەوی خوارەوە کورت بکەینەوە:

- خەرجی زۆر لە کڕین و بەدەست هێنانی مەوادی هۆشبەر.
- خەرجی دەرمان و راگرتنیان لە شوێنە پەیوەندارەکان.
- کەمبوونەوەی رێژەی بەرهەمهێنان.
- خەرجی بەرەنگاری مادده هۆشبەرەکان لە سنورەکان و لە ناو شارەکان.
- خەرجی دادگاکان و پارێزەران.
- سەرەنجام کەمبوونەوەی داهاتی تاکەکەس و خێزان و کۆمەڵگا.

دەروازەی دووەم: لایەنی مەیدانی

بەشی پێنجەم: ئیجرائاتی میتۆدی لێکۆڵینەوە

1- میتۆدی لێکۆڵینەوە

2- کۆمەڵگا و نموونەی لێکۆڵینەوە

3- بوارەکانی لێکۆڵینەوە

4- ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیارییەکان

بەشی پێنجەم: ئیجرائاتی میتۆدی لێکۆڵینەوە

1- میتۆدی لێکۆڵینەوە

لە بەشی مەیدانی لێکۆڵینەوەکەمان میتۆدی (Case study) ((لێکۆڵینەوەی بار))مان هەڵبژارد، چونکە تەنها ((6)) نمونەمان هەبوو.

میتۆدی ((لێکۆڵینەوەی بار)) یەکێك لە میتۆدەکانی لێکۆڵینەوەیە لە زانستە کۆمەڵایەتی بە تایبەتی زانستە رەفتارییەکان، کە بریتیە لە کۆکردنەوەی زانیاری سەبارەت بە حالەتیکی دیاریکراو[75].

ئەم میتۆدە کاتێك بەکار دێت کە ژمارەی نمونەی لێکۆڵینەوە کەم بێت و نەتوانرێ پرسیارنامە بە کار بهێنرێ. بۆیە توێژەری کۆمەڵایەتی چەند نمونە و حاڵەتێکی دیاریکراو وەردەگرێ و لە چەندین لایەنەوە لێدەکۆڵێتەوە. ئامانجی سەرەکی لەو میتۆدەدا تێبینیکردنی گشتی رەهەندە جیاجیاکانی حاڵەتی لێکۆڵینەوەکەیە و دواتر شیکردنەوەی ئەم تێبینیانەیە. بۆیە لێکۆڵینەوەی بار میتۆدێکی چۆنیەتییە و جەخت لەسەر پرۆسەکان و هۆکارەکان و تێگەیشتن و شیکردنەوەیان دەکاتەوە. نمونە و حاڵەتەکە بەشێویەك هەڵدەبژێرێ کە نیشاندەری بارودۆخی گشتی لێکۆڵینەوەکەیە یاخود نمونە لەو دیاردەیانەیە کە توێژەر دەیەوێ بە شێوەیەکی قووڵ لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکات[76].

ئامانجی توێژەری کۆمەڵایەتی لە بەکارهێنانی میتۆدی لێکۆڵینەوەی بار ئەوەیە کە وەلامی ئەو پرسیارانە بداتەوە: بۆ چی و چۆن ئەم دیاردەیە سەریهەڵداوە؟ یاخود چی روویداوە؟ بۆچی روویداوە؟ و چۆن روویداوە؟[77].

75. دی واس (دی. ای): پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمەی هوشنگ نایبی - نشرنی، تهران1383، ل15.

76. سرمد (د. زهره) و ئەوانی تر: روشهای تحقیق در علوم رفتاری - نشر آگه، تهران،1383، ل89.

77. سەرچاوەی پێشوو، ل90.

2- کۆمەڵگا و نموونەی لێکۆڵینەوە

((کۆمەڵگای لێکۆڵینەوە)) بریتیە لەو کومەلگایەی کە توێژەری کۆمەڵایەتی تێدا لێکۆڵینەوەی خۆی ئەنجام دەدات و نموونەی لێکۆڵینەوەی تیدا هەڵدەبژێرێت.

کۆمەڵگای لێکۆڵینەوەکەمان بریتی بوو لە ((ئاسایشی گشتی هەولێر)) چونکە تەنها لەو شوێنە دا هەندێ خووگرتووی بەندکراو هەبوو کە ژمارەیان ((6)) کەس بوو. لە ((زیندانی محطة)) هەندێ بەندکراوی تر هەبوو، بەڵام ئەوان خووگرتوو نەبوون، بەڵکو قاچاغچی ماددە هۆشبەرەکان بوون، واتە ئەوانەی بازرگانی وکڕینی و فروشتن بەم مەوادە دەکەن یاخود لە ئەو دیوی کوردستان کە لە ئێرانەوە دەیهێنن.

3- بوارەکانی لێکۆڵینەوە

1. **بواری مرویی:** بریتیە لەو خووگرتووانەی کە لە ئاسایشی هەولێر بەندکراون.
2. **بواری شوێنی:** بریتیە لە ئاسایشی گشتی هەولێر، شوێنی راگرتنیخووگرتووەکان.
3. **بواری کاتی:** لێکۆڵینەوەکەمان دەستی پێکرد لە ریکەوتی 2006/4/12 تاکو 2006/5/28.

4- ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیارییەکان

لە میتۆدی لێکۆڵینەوەی بار دا توێژەری کۆمەڵایەتی دەتوانێ 3 ئامرازی کۆکردنەوەی زانیاری سەبارت بە باسەکەی بەکار بهێنێ کە بریتین لە: ((پرسیارنامە))، ((چاوپێکەوتن)) و ((تێبینیکردن))[78]، کە ئێمە بە حوکمی توێژینەوەکەمان دوو ئامرازی چاوپێکەوتن و تێبینیکردنمان بە کار هێناوە:

78. دی واس، سەرچاوەی پێشوو، ل16.

1- **تێبینیکردن** (Observation)

گرنگترین ئامرازی کۆکردنەوەی زانیارییەکانە کە لە زانستە ڕەفتارییەکان بە تایبەتی لە دەروونناسی دا بەکاردێت. تێبینی کردن بریتیە لە زانین و بەراوردکردن و وەسف کردن و نووسینی هەموو ئەو شتانەی کە ڕوودەدەن[79].

هەموو زانستە کۆمەڵایەتیەکان بە ((تێبینیکردن)) دەست پێدەکەن و بەوەش تەواو دەبن، تایبەتمەندی سەرەکی تیبینیکردن، ((ڕاستەخۆ)) بوونە، چونکە دەکرێ لێکۆڵینەوەی ڕەفتاری تاکەکان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ بکرێت و ئیتر پێویست ناکات توێژەر سەبارەت بە ڕەفتار و هەڵسوکەوتی تاکەکان لە خەڵکانی تر پرسیار بکات. بۆیە لەم ڕێگایەوە دەتوانێ سەرەتایی ترین زانیاری وەربگرێ[80].

ئامرازی تێبینی کردن بە دوو جۆری سەرەکی دابەش دەبێت کە بریتین لە:

((تێبینی کردنی سادە)) (Simple Observation) کە زیاتر بەشێویەکی لە خۆوەیی لە بارودوخێکی سروشتی دا بە بێ بەکار هێنانی ئامرازی میکانیکی وەکو تۆمارکراوەکان وکامێرا و... ئەنجام دەبێت و زیاتر لە لێکۆڵینەوەی بەرایی بەکاردێت. کەچی ((تێبینیکردنی ڕێکخراو)) (Systematic Observation) زانستییانەتر و بە بەرنامەتر و ئاراستەکراوە کە تیایدا ((کات)) و ((شوێن)) دیار دەکرێ و لەوانەیە ئامرازی میکانیکی بۆ تۆمارکردنی دەنگ و وێنەگرتن بەکاربێت[81]. کە ئێمە لە لێکۆڵینەوەکەمان ئەم جۆرە تێبینی کردنە (واتە جۆری ڕێکخراو)مان بەکار هێناوە، چونکە پێشتر پرسیارمان ئامادە کردبوو، کات و

79. سرمد و ئەوانی تر، سەرچاوەی پێشوو، ل151.

80. فرانکفورد (چاوا) و نچمیاس (دیوید): روشهای پژوهش در علوم اجتماعی، ترجمەی د.فاضل لاریجانی و ئەوانی تر، انتشارات سروش، تهران 1381، ل296.

81. الرفاعی (د. أحمد حسین): مناهج البحث العلمی - دار وائل، عمان1999، ل221 تا 224.

شوێنی تێبینی کردن دیاری کرابوو، بە شیوەیەکی ڕێکخراو زانیارییەکان و تێبینی یەکانمان نووسی. بۆ نموونە حاڵەتی ڕەوالەتی جەستەیی و دەروونی یەك بە یەك لە خووگرتووەکانمان نووسی.

2- **چاوپێکەوتن:** (Interview)

یەکێك لە گرنگترین ئامرازی کۆکردنەوەی زانیارییە کە توێژەر دەتوانێ ڕاستەوخۆ لەگەڵ تاکی لێتوێژەر دابنیشێت و گفتوگو بکات و دواتر بە شێوەیەکی وورد توێژینەوەی بابەتەکانی نادیار بکات و هۆکارەکانی دەست نیشان بکات[82].

چاوپێکەوتن، پەیوەندی لە نێوان دوو کەسە لە بەردەم یەکتر. لەو حاڵەتەدا توێژەر پرسیارەکانی خۆی کە پێشتر ئامادەکراون لە لێتوێژەر دەپرسێ، پرسیارەکان و ووشەکان و شێوازی ئاراستەکردنیان، جۆری ئەنجام دانی چاوپێکەوتنی دیار دەکەن[83].

چاوپێکەوتنیش دوو جۆرە کە بریتین لە: ((چاوپێکەوتنی ڕێکخراو)) و ((چاوپێکەوتنی نارێکخراو))، کە هەریەکیان تایبەتمەندی خۆی هەیە[84] و، ئێمە لە کاتێ سەردانی ((ئاسایشی گشتی هەولێر)) کە لەگەڵ 6 تاکی خووگرتوو چاوپێکەوتنمان ئەنجام دا، جۆری ڕێکخراومان بەکار هێنا. چونکە پرسیارەکان پێشتر ئامادە کرابوون و هەریەك لەو خووگرتووانە وەڵامی هەمان پرسیاریان دەدایەوە بە شێوەیەك کە دەقاو دەق پرسیارەکان بۆ هەموویان هاوبەش و یەکسان بوو.

82. سرمد و ئەوانی تر، سەرچاوەی پێشوو، ل149.

83. فرانکفورد و نچمیاس، سەرچاوەی پێشوو، ل334.

84. بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ل334 و 335.

بەشی شەشەم: خستنەروو و شیکردنەوەی زانیارییەکان

1- خستنەرووی زانیارییەکان

2- دەرەنجامەکان و پێشنیارەکان

بەشی شەشەم: خستنەروو و شیکردنەوەی زانیارییەکان

1- خستنەرووی زانیارییەکان

ئێستا یەك بە یـەك لـەو خووگرتووانـەی (کـە هـەموویان پیـاو بـوون) و لـە ئاسایشی گـشتی هـەولێر (چـاوپێکەوتن)مـان لەگـەڵ کـردوون و کۆمـەڵێك پرسـیاری گـشتی و تایبـەتمان ئاراسـتەکردن، لـە خـوارەوە وەڵامـەکانیان دەخەینەروو و دواتر شییان دەکەینەوە:

1- لێکۆڵینەوەی باری یەکەم

تەمەنم (23) ساڵە و هێشتا ژنم نەهێناوە.. ئێستا دانیشتووی قـەزای (دیانـا)م و لە خانوویەکی کرێ دام.. پێشتر ئاوارەی ((ئێران)) بووم لـە سـاڵی (1983) و لـە شاری ((ئیسفەهان)) نیشتەجێ بووین و لە ساڵی (2005) گەراومەتەوە.. تەمەنم (11) ساڵ بوو کـە قوتابخانـەم بـە جـێ هێـشت و ئێـستا ئاسـتی خوێنـدەواریم ((سەرەتاییە)). پێش کە بکەومە ناو زیندان (واتە ئەو کاتە کە لە ئێـران بـووم)، کاری ئازادم دەکرد و کرێکـاری ئاسـایی بـووم.. داهـاتی مانگانـەم (250000) تومانی ئێرانی (نزیکەی $270) بوو.. هۆی ئەوەی کە هاتوومەتە نـاو زینـدان، بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان بوو لە دیانا.. یەکەمجار کە بە کارم هێنا بەر لە (3) ساڵ پێش بوو کە بەهۆی دوو برادەرم لە ئیسفەهان فێری مادده هۆشبەرەکان بووم.. زۆر هاتووچۆی ئەوانەم دەکـرد و بـە قـسەی وانم کـرد، دەیـانگووت: زۆر خۆشـە و حاڵـەتێکی خـەیاڵیت بـۆ دروسـت دەکـات!.. پـێش لـە مـادده هۆشـبەرەکانیش ((جگـەرەم)) بـەکار دەهێنـا، رۆژانـە (20) دانـە.. ئێـستاش ((جگەرە)) و ((تریاك)) بەکار دەبەم.. لە رێگای کێشان، هەندێ جاریش لـە نـاو ((چای)) دەکەم و دەیخوومەوە. مانگانـە نزیکـەی (60000) تومـان ($70)م بـە

تریاك دەدا.. دەمزانـی کـە بـەکار هێنـانی ئـەم جـۆرە مـەوادده دەبێتـە هـۆی خووپێوەگرتن، بەڵام بە راستی نەمدەزانی کە ئاسەوار و دەرەنجامـەکانی ئەوەنـدە نێگەتیڤی و زەرەرمەندن.. پەیوەندی کۆمەڵایەتیم لەگەڵ دایك و باوکم زۆر بـاش نەبوو، بە تایبەتی لەگەڵ برام.. خێزانی ئێمـە لـە رووی ئایینییـەوە زۆر پابەنـد نەبوون. من هیچ ئاگاداری ئەوە نەبووم کە ئایین رێگرە لـە بـەردەم بـەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان، واتە نەمدەزانی ئیسلام حەرامی کـرددوە.. بـەڵام دەمزانـی کە شتێکی ناقانونیە و ئەگەر بێتو ئاشکرا بم، دەمگرن!.. دەسـت بـەتاڵی خـۆم زیاتر بە کێشانی مەواد و خەوتن پڕ دەکـردەوە، ئێـستاش زۆر پەشـیمانم!.. بـۆ ئەوەی خەڵکانی دیکە بە تایبەتی گەنجەکان وەکو من تووش نەبن، پێیان دەڵێم:

1. ئەوانەی کە ئەو کارە دەکەن، هەڵەیەکی گەورە دەکەن!
2. ئەوەی کە ئەو کارەی دەکات، سزا بدرێت و بخرێتە ناو زیندان و ئازادی نەکەن!
3. ئیرادەیان هەبێت و جگەرە و تریاك فڕێ بدەن!

2- لێکۆڵینەوەی باری دووەم

تەمەنم (23) ساڵە و هێشتا ژنم نەهێناوە.. ئێستا دانیشتووی قـەزای (دیانـا)م و لە خانوویەکی کرێ دام.. پێشتر ئاوارەی ((ئێران)) بووم و لە شاری ((ئیسفەهان)) نیشتەجێ بووین و لە ساڵی (2000) گەراومەتەوە.. تەمەنم (17) سـاڵ بـوو کـە قوتابخانەم بە جێ هێشت و ئێستا ئاستی خوێندەواریم ((ناوەندییـە)). پـێش کـە بکەومـە نـاو زینـدان، پێـشمەرگە بـووم و بەردەسـتی بـاوکم بـووم کـە کـاری چێشتلێنەر دەکات بۆ بارەگـای پێـشمەرگەکان.. داهـاتی مانگانـەم (225000) دیناری نوێ (نزیکەی $150) بوو.. هۆی ئـەوەی کـە هاتوومەتـە نـاو زینـدان، بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان بوو لە دیانا.. یەکەم جار کە بە کارم هێنـا لـە ساڵی (2002) بوو لە دیانا کە بەهۆی برادەرم کـە خزمیـشم بـوو، فێـر کـرام.. ئەویش چەند برادەری هەبوون کە هەموویان خووگرتـوو بـوون، ئـەوان لـە ئێـران

خووگر ببوون.. پێش لە مادده هۆشبەرەکانیش ((جگەرەم)) بەکار دەهێنا، ڕۆژانە (40) دانە.. ئێستاش ((جگەرە)) و ((تریاك)) و ((هروئین)) و ((حەشیش)) بەکار دەبەم.. تریاك و حەشیش لە ڕێگای کێشان، هروئین لە ڕێگای دەرزی لێدان. مانگانە نزیکەی (30000) دینار ($20)م بە هرۆئین دەدا.. دەمزانی کە بەکار هێنانی ئەم جۆرە مەوادده دەبێتە هۆی خووپێوەگرتن بوونم، بەڵام نەمدەزانی کە ئاسەوار و دەرەنجامەکانی ئەوەندە نێگەتیڤی و زەرەرمەندن.. پەیوەندی کۆمەڵایەتیم لەگەڵ دایك و باوکم باش بوو، باوکم هەموو شتێکی کە دەمویست بۆی فەراهەم دەکردم. خێزانی ئێمە لە ڕووی ئایینییەوە زۆر پابەند نەبوون و لاواز بوون. من هیچ ئاگاداری ئەوە نەبووم کە ئایین ڕێگرە لە بەردەم بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان، واتە نەمدەزانی ئیسلام حەرامی کردووە، چونکە گرنگیم بەو شتانە نەدەدا.. بەڵام دەمزانی کە شتێکی نایاساییە و ئەگەر ئاشکرا بم، دەمگرن!.. دەست بەتاڵی خۆم زیاتر بە گەڕان لەگەڵ برادەرەکانم پڕ دەکردەوە، ئێستاش زۆر پەشیمانم!.. بۆ ئەوەی خەڵکانی دیکە بە تایبەتی گەنجەکان وەکو من تووش نەبن، پێیان دەڵێم:

1. بەرامبەری ئەوان بوەستن کە بەکاری دەهێنن!
2. بەرامبەر ئەوانیش بوەستن کە ئەم جۆرە مەوادە لە سنوورەکان دەهێنن!

3- لێکۆڵینەوەی باری سێیەم

تەمەنم (29) ساڵە و ژنم هێناوە و خاوەن منداڵێکم.. ئێستا دانیشتووی قەزای (دیانا)م و لە خانوویەکی کرێ دام.. پێشتر ئاوارەی ((ئێران)) بووم و لە شاری ((ورمێ)) نیشتەجێ بووین و لە ساڵی (2005) گەراومەتەوە.. هەتا ((ناوەندی))م خوێندووە. پێش کە بکەومە ناو زیندان (واتە ئەو کاتە کە لە ئێران بووم)، کاری ئازادم دەکرد و کاشیکار (وەستای کاشی) بووم.. داهاتی مانگانەم (750000) دیناری نوێ (نزیکەی $500) بوو.. هۆی ئەوەی کە هاتوومەتە ناو زیندان،

بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان بوو لە دیانا.. یەکەم جار کە بە کارم هێنا بەر لە (2) ساڵ پێش بوو کە بەهۆی (7) برادەرم لە ورمێ فێری مادده هۆشبەرەکان بووم.. زۆر هاتووچۆی ئەوانەم دەکرد و بە قسەی وانم کرد، دەیانگووت: حەزی سێکسیت بەهێز دەکات! چێژێکی وەکو چێژی سێکسیت بۆ دروست دەکات، و لە کارەکەت هیچ ماندوو نابی و تەنانەت دەتوانی 24 کاتژمێر کار بکەیت!.. پێش لە مادده هۆشبەرەکانیش ((جگەرەم)) بەکار دەهێنا، ڕۆژانە (10) دانە. ئێستاش ((جگەرە)) و ((تریاك)) بەکار دەبەم.. لە ڕێگای کێشان، هەندێ جاریش تریاك لە ناو ئاوی کوڵاو دەکەم و بە دەرزی لێدەدەم! مانگانە نزیکەی (75000) ئایینار ($50)م بە تریاك دەدا.. دەمزانی کە بەکار هێنانی ئەم جۆرە مەوادده دەبێتە هۆی خووپێوەگرتن بوونم، تەنانەت دەمدەزانی کە ئاسەوار و دەرەنجامەکانیشی ئەوەندە نێگەتیڤی و زەرەرمەندن.. باوکم هەر لە منداڵیمەوە نەما بوو. پەیوەندی کۆمەڵایەتیم لەگەڵ دایکم زۆر باش نەبوو.. لە دوای دەست پێکردنم، پەیوەندی هاوسەرەکەشم لەگەڵم دا وەکو پێش نەما! خێزانی ئێمە لە ڕووی ئایینییەوە باش بوون. من هیچ ئاگاداری ئەوە نەبووم کە ئایین ڕێگرە لە بەردەم بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان، واتە نەمدەزانی ئیسلام حەرامی کردووە.. بەڵام دەمزانی کە شتێکی نایاساییە و ئەگەر بێتو ئاشکرا بم، دەمگرن!.. دەست بەتاڵی خۆم زیاتر تەماشا کردنی سەتەلایت پڕ دەکەمەوە، ئێستاش زۆر پەشیمانم!.. بۆ ئەوەی خەڵکانی دیکە بە تایبەتی گەنجەکان وەکو من تووش نەبن، پێیان دەڵێم:

1. هەتا بکرێت توندبن بکەن!
2. خەڵکی فێری کاری باش بکەن!

4- لێکۆڵینەوەی باری چوارەم

تەمەنم (34) ساڵە و خێزاندارم و (2) منداڵم هەیە.. ئێستا دانیشتووی قەزای (بنەسڵاوە)م و خانوو هی خۆمە.. پێشتر ئاوارەی ((ئێران)) بووم و لە شاری ((جهرم)) نیشتەجێ بووین و لە ساڵی (2000) گەراومەتەوە.. تەمەنم (13) ساڵ بوو کە قوتابخانەم بە جێ هێشت و ئێستا ئاستی خوێندەواریم ((سەرەتاییە)).. پێش کە بکەومە ناو زیندان، پێشمەرگە بووم.. داهاتی مانگانەم (230000) دیناری نوێ (نزیکەی 150$) بوو.. هۆی ئەوەی کە هاتوومەتە ناو زیندان، بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان بوو لە بنەسڵاوە.. یەکەمجار کە بە کارم هێنا بەر لە (3) ساڵ پێش بوو کە بەهۆی (5) برادەر فێری بووم.. زۆر هاتووچۆی ئەوانەم دەکرد و فریوی قسەکانیانم خوارد! بۆ نموونە دەیانگووت: هەست بە هیچ کێشەیەك ناکەیت!.. پێش لە مادده هۆشبەرەکانیش ((جگەرەم)) بەکار دەهێنا، رۆژانە (20) دانە. ئێستاش ((جگەرە)) و ((تریاك)) بەکار دەبەم. لە رێگای کێشان. مانگانە نزیکەی (250000) تومان (160$)م بە تریاك دەدا.. نەمدەزانی کە بەکار هێنانی ئەم جۆرە مەوادده دەبێتە هۆی خووپێوەگرتن بوونم، هەروەها نەمدەزانی کە ئاسەوار و دەرەنجامەکانی ئەوەندە نێگەتیڤی و زەرەرمەندن.. پەیوەندی کۆمەڵایەتیم لەگەڵ خێزانم خراپ بوو، بە تایبەتی لەگەڵ هاوسەرەکەم دوای ئەوەی کە خووگرتوو بووم، جارێك هەوڵی خۆکوژی دا، هێزی سێکسیم نەماوە!.. خێزانی ئێمە لە رووی ئایینییەوە هیچ پابەند نەبوون. من هیچ ئاگاداری ئەوە نەبووم کە ئایین رێگرە لە بەردەم بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان، واتە نەمدەزانی ئیسلام حەرامی کردووە، بۆ من ئایین هیچ مانایەکی ئەوتۆی نەبوو.. بەڵام دەمزانی کە شتێکی نایاساییە و ئەگەر بێتو ئاشکرا بم، دەمگرن!.. دەست بەتاڵی خۆم زیاتر بە کێشانی مەواد و تەماشاکردنی سەتەلایت پڕ دەکردەوە، ئێستاش زۆر پەشیمانم!.. بۆ ئەوەی خەڵکانی دیکە بە تایبەتی گەنجەکان وەکو من تووش نەبن، پێیان دەڵێم:

1. خەڵك ئاگایان لە خۆ بێت، هەر کە کێشایان تووش دەبن!
2. ئەگەریش تووش بوو، ئەوا ماڵی کاوڵ دەبێت!

5- لێکۆڵینەوەی باری پێنجەم

تەمەنم (30) ساڵە و خێزاندارم و (2) منداڵم هەیە.. ئێستا دانیشتووی قەزای (بنەسڵاوە)م و لە خانوویەکی کرێ دام.. پێشتر ئاوارەی ((ئێران)) بووم و لە شاری ((شێراز)) نیشتەجێ بووین و لە ساڵی (2004) گەراومەتەوە.. قۆناغی ((ئامادەیی))م تەواو کردووە.. پێش کە بکەومە ناو زیندان، پیشمەرگە بووم.. داهاتی مانگانەم (330000) دیناری نوێ (نزیکەی 220$) بوو، بەڵام لە ئێران لە نانەواییەکم ئیش دەکرد.. هۆی ئەوەی کە هاتوومەتە ناو زیندان، بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان بوو لە بنەسڵاوە.. یەکەمجار کە بە کارم هێنا بەر لە (3) ساڵ پێش بوو کە بەهۆی (7) برادەرم لە شێراز فێری مادده هۆشبەرەکان بووم، هەر لەو نانەواییەدا فێر کرام.. زۆر حەزم دەکرد بزانم ئەو ماددەیە چییە کە ئەوندە باسی لێی دەکرێ.. پێش لە مادده هۆشبەرەکانیش ((جگەرەم)) بەکار نەدەهێنا.. ئێستاش ((تریاك)) بەکار دەبەم.. لە رێگای کێشان، هەندێ جاریش خواردن.. مانگانە نزیکەی (50000) تومان (65$)م بە تریاك دەدا.. نەمدەمزانی کە بەکارهێنانی ئەم جۆرە مەوادده دەبێتە هۆی خووپێوەگرتن بوونم، تەنانەت نەمدەزانی کە ئاسەوار و دەرەنجامەکانی ئەوەندە نێگەتیڤی و زەرەرمەندن.. پەیوەندی کۆمەڵایەتیم لەگەڵ دایك و باوکم زۆر باش نەبوو، بە تایبەتی لەگەڵ هاوسەرەکم لە دوای خووپێوەگرتنم، خێزانی ئێمە لە رووی ئایینییەوە زۆر پابەند نەبوون. من هیچ ئاگاداری ئەوە نەبووم کە ئایین رێگرە لە بەردەم بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان، واتە نەمدەزانی ئیسلام حەرامی کردووە و بۆ من گرنگ نەبوو بزانم رای ئایین چییە.. بەڵام دەمزانی کە شتێکی ناقانونیە و ئەگەر بێتو ئاشکرا بم، دەمگرن!.. دەست بەتاڵی خۆم زیاتر

بە گەڕان و تەماشاکردنی سەتەلایت پڕ دەکردەوە، ئێستاش زۆر پەشیمانم!.. بۆ ئەوەی خەڵکانی دیکە بە تایبەتی گەنجەکان وەکو من تووش نەبن، پێیان دەڵێم:

1. حکومەت زیاتر گرنگی بە گەنجەکان بدات، پارك دروست بکات، گرنگی بە وەرزش بدات!
2. هوشیار کردنەوەی خەڵك!

6- لێکۆڵینەوەی باری شەشەم

تەمەنم (27) ساڵە و خێزاندارم و (1) منداڵم هەیە.. ئێستا دانیشتووی قەزای (بنەسلاوە)م و لە خانوویەکی کرێ دام.. پێشتر ئاوارەی ((ئێران)) بووم و لە شاری ((شێراز)) نیشتەجێ بووین و لە ساڵی (2004) گەڕاومەتەوە. قۆناغی ((ناوەندی))م تەواو کردووە.. پێش کە بکەومە ناو زیندان، شوفێری تەکسی بووم. داهاتی مانگانەم (400000) دیناری نوێ (نزیکەی 265$) بوو.. هۆی ئەوەی کە هاتوومەتە ناو زیندان، بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان بوو لە بنەسلاوە.. یەکەمجار کە بە کارم هێنا بەر لە (1) ساڵ پێش بوو کە بەهۆی برام (واتە حالەتی پێنجەم) فێری مادده هۆشبەرەکان بووم.. مەبەستی سەرەکیم لە بەکارهێنانی زیاتر حەزی سێکسی بوو.. پێش لە مادده هۆشبەرەکانیش ((جگەرەم)) بەکار نەدەهێنا.. ئێستاش ((تریاك)) بەکار دەبەم.. لە ڕێگای کێشان.. مانگانە نزیکەی (135000) تومان (150$)م بە تریاك دەدا.. دەمزانی کە بەکارهێنانی ئەم جۆرە مەوادده دەبێتە هۆی خووپێوەگرتن بوونم، تەنانەت دەمزانی کە ئاسەوار و دەرەنجامەکانی ئەوەندە نێگەتیڤی و زەرەرمەندن.. پەیوەندی کۆمەڵایەتیم لەگەڵ دایك و باوکم و لەگەڵ هاوسەرەکەم باش بوو، بەڵام لە دوای خووپێوەگرتن بوونم، بەردەوام لە گەڵ خێزانم شەڕ و کێشەم هەبوو، جارێك خێزانم (30) حەبی خوارد لە داخی من!.. خێزانی ئێمە لە ڕووی ئایینییەوە زۆر پابەند نەبوون. من هیچ ئاگاداری ئەوە نەبووم کە ئایین ڕێگرە لە بەردەم بەکارهێنانی

مادده هۆشبەرەکان، واتە نەمدەزانی ئیسلام حەرامی کردووە و بۆ من گرنگ نەبوو بزانم ڕای ئایین چییە.. بەڵام دەمزانی کە شتێکی نایاساییە و ئەگەر بێتو ئاشکرا بم، دەمگرن!.. دەست بەتاڵی خۆم زیاتر بە گەڕان و تەماشا کردنی سەتەلایت پڕ دەکردەوە، ئێستاش زۆر پەشیمانم!.. بۆ ئەوەی خەڵکانی دیکە بە تایبەتی گەنجەکان وەکو من تووش نەبن، پێیان دەڵێم:

★ شوێنێك بۆ ئەوانە (خووگرتووەکان) دابینبکرێت بۆ ئەوی متمانە دروست ببێت لە نێوان حکومەت و خووگرتووەکان، چونکە زۆربەیان پەشیمانن، بەڵام لە ترسی پولیس ناهێن خۆیان بدەن بەدەستەوە بکەن.

2- دەرەنجامەکان و پێشنیارەکان

لێرە هەوڵ دەدەین، لێکۆڵینەوە لە بارەکان شی بکەینەوە، واتە هەوڵ دەدەین هۆکارەکانی تووش بوونیان دەست نیشان بکەین، دواتر پێشنیارەکان و ڕاسپاردەکانی خۆمان وەکو چارەسەری ئەم کێشەیە دەخەینە ڕوو:

1- دەرەنجامەکان

- هۆی سەرەکی تووش بوونی ئەم گەنجانە بۆ نێشتەجێبوونیان لە ((ئێران)) دەگەڕێتەوە، بە حوکمی ئەوەی ئاوارەی ئێران ببوون. ئێرانیش - هەر وەك دەزانین - وولاتێکە کە ڕێژەی خووگرتووەکان لە هەموو شارەکانی دا بە تایبەتی شارەگەورەکانی وەکو: تاران، اصفهان، شێراز، ورمێ (اورمیە) و... (کە زۆربەی ئەم گەنجانە لەم شارانە دا نیشتەجێ بوون) زۆرە و هەموو جۆر مەوادی مادده هۆشبەرەکانیش لە ئێران بە دەست دەکەوێ.
- ئەمانە کە لە ئێران تووش بوون، زۆربەیان ئەو کەسانەن کە لە گەڕانەوە بۆ کوردستان دواکەوتن (واتە لە دوای ساڵی 2000وە گەڕاونەتەوە)، کەچی

ئەوانەی کە زووتر هاتوونەوە، وەکو ئەوان تووش نەبوونە. چونکە پێشتر لە هەموو شارێك کە ئاوارەکانی کورد تێدا نیشتەجێبوون، بە حوکمی ئەوەی کۆمەڵگایەکی خۆجێی (Community) یان پێك دەهێنا، پەیوەندی دەروونی ـ کۆمەڵایەتی نێویان دا زۆر پتەو و بەهێز بوو، ئینتیمایان بۆ یەکتر زۆر بوو، خۆیان بە نسبەت ئێرانییەکان بە بێگانە دەزانی و...، بەڵام وردە وردە لەگەڵ گەڕانەوەی ئاوارەکانی کورد ڕێژەی ئەوانەی کە نەهاتنەوە، ڕۆژ بە ڕۆژ کەمتر دەبوو، بۆیەش ئەو کۆمەڵگا خۆجێیەکان هەڵوەشا و وەکو پێشتر نەما و هەر یەك لە گەڕەکێك بڵاوبوونەوە و پەیوەندییەکانیشیان لەگەڵ یەکتر ڕۆژ بە ڕۆژ لاوازتر بوو، زیاتر لەگەڵ ئێرانییەکان تێکەڵ بوون و برادەرەکانی ئێرانی بوونە جێگرەوەی خزم و برادەری کورد. ئەوەش بوە هۆی وەرگرتنی دابونەریت و فەرهەنگی ئێرانییەکان و لە کۆتاییدا تووشی ماددە هۆشبەرەکانیش بوون. ئێستاش کە ئەم خووگرتووانە گەڕاونەتەوە بۆ کوردستان هەست بە نامۆ بوونی خۆیان دەکەن! تەنانەت کاتێ چاوپێکەوتنمان لەگەڵیان، وەکو ئێرانییەکان دەهاتنە پێش چاومان و خووگرتووەکانی ئێرانیمان بە بیر دەهاتەوە! قسەکان و هەڵسوکەوت و تەبریراتی ئێرانییانەیان هەبوو!!

- هەموویان پیاو بوون و گەنجیش بوون.. گەورەترینیان (34) ساڵ و بچووکترینیان (23) ساڵ بوو.
- بۆمان دەرکەوت زۆربەی ئەوانە خووگرتوون، لە هەر دوو قەزای ((دیانا)) و ((بنەسلاوە)) نیشتەجێن کە زۆربەی کوردە ئاوارەکانی کە لە ئێران گەڕاونەتەوە، لەو دوو قەزایە دادەنیشن.
- هۆی تووش بوونی هەموویان دەگەڕاوە بۆ ((بوونی برادەری خووگرتوو)) و هاتووچۆکردن لەگەڵیان. هەندێکیشیان جگە لەوە باس لە ((ئارەزووی سێکسی)) (Sexual) و ((ئارەزووی زانین و فزولییەت)) (Curiosity)یان دەکرد.

- لە وەڵامەکانیاندا بۆمان دەرکەوت کە خێزانی ئەوان، خێزانێکی شپرزەن و هەست بە بەرپرسیارێتی ناکەن. چونکە دایك و باوکیان بە هۆی چاودێری نەکردنی پێویست و شێوازی گونجاوی پەروەردەکردن، هەر یەك لەو گەنجانە وازیان لە قوتابخانە هێناوە و هیچ کام لەوان لە ئاستێکی بەرزی خوێندەواریدا نەبوون. بەرزترینیان قۆناغی ((ناوەندی)) تەواو کردبوو! کەواتە ئاستی لاوازی ڕوشنبیری و فەرهەنگیش کاریگەری هەیە.
- هەموویان لە بواری ئابووریدا بێئاگا بوون بە تایبەتی لە داهات و خەرجی خۆیان کە بەشێکی زۆری داهاتیان بۆ کڕینی ئەو مەوادانە تەرخان کردووە.. هەروەها لە ڕووی ئابوورییەوە، دەکرێ بڵێین لە ئاستی ناوەند یا خود نزیك لە ناوەند بوون، چونکە زۆربەیان هێشتا کرێ چین و داهاتی ئەوتۆشیان نەبوو.
- زۆربەیان زەمینەی ماددە هۆشبەرەکانیان هەبوو، بە حوکمی ئەوەی کە ((جگەرەکێش)) بوون. پێمان وایە ((جگەرە)) - کە خۆی جۆرێکە لە ماددە هۆشبەرەکانی مۆڵەت پێدراو - هەنگاوی یەکەمی ماددە هۆشبەرەکانی ترە، وەکو تریاك و هرۆئین و خواردنەوە ڕۆحییەکان!
- هۆیەکی تر بریتییە لە ((نەبوونی هوشیاری)) پێویست لە سەر ماددە هۆشبەرەکان. زۆربەیان دەیانگووت کە ئاگاداری ئاسەوار و دەرەنجامە نێگەتیڤییەکانی ماددە هۆشبەرەکان نەبووین!
- پێمان وایە ئەوانەی کە لایەنی ئایینی و مەعنەوی و ڕۆحییان (Spiritual) لاوازە، کەمتر خۆڕاگرن بەرامبەر کێشەکانی ژیان و زیاتر پەنا دەبەنە بەر ماددیات و ئامرازی ماددی کە یەکێك لەوان ((ماددە هۆشبەرەکان))ە. بۆیەش دەبینین کە زۆربەیان تەنانەت خێزانەکانیان (ئەو شوێنەی کە تێدا پەروەردە کراون) لە ڕووی ئایینییەوە لاواز بوون و پابەندی و ئایینیان کەم بوو.
- نەبوونی ((هوشیاری ئایینی)) کە ئەم ئەرکە زیاتر لە سەر ئەستۆی مامۆستایانی ئایینیە، بۆ بڵاو کردنەوەی هوشیاری ئایینی. چونکە ئایینی

ئیسلام ڕێگره و دژی هەموو جۆر مادده هۆشبەرەکانێکه و بە زیانی تاك و کۆمەڵگا دەزانێ. هەر وەك دەبینین هیچ یەك لەو گەنجانە نەیاندەزانی کە ئایین، مادده هۆشبەرەکان بە حرام دەزانێ.

- زۆربەیان دانیان بەوە دادەنا کە پەیوەندییان لەگەڵ خێزانەکانیان باش نەبوو، بە تایبەتی ئەوانەی کە خێزاندار بوون، تەنانەت نموونەی واش هەبوو کە هاوسەرەکەیان لە خەفەتی ئەوان هەوڵی خۆکوژییان داوە!
- هەموویان دەیانزانی کە مادده هۆشبەرەکان شتێکی نایاساییە و ئەگەر ئاشکرا بن دەگیرێن، کەچی سەرەڕای ئەوەش هەر بەکاریان دەهێنا! کەواتە ئەوانەی کە تاکی خووگرتوو بە نەخۆش لەقەڵەم دەدەن، نەك ((تاوانبار))، پێمان وایە بۆچوونیان دروست نیە و لە وەڵامی ئەوان دا دەڵێین: ((تاکی خووگرتوو، تاوانبارێکی نەخۆشە))!!.
- زۆربەی ئەوان کاتی دەست بەتاڵی خۆیان زیاتر بە دیتنی سەتەلایت پڕ دەکردەوە لە جیاتی وەرزش کردن یان خوێندنەوە یا کارێکی تری پۆزەتیڤی!
- هەموویان لە رووی جەستەیی و رواڵەتەوە بە تاکێکی ئاسایی نەدەچوون، بە شێوەیەك هەندێکیان ئەوەندە بێهێز ببون کە دەست و باڵیان بگرن تا بتوانن بەرێوە بچن!
- لە رووی دەروونییەوە هەموویان تووشی خەمۆکی، دڵەڕاوکێ و سایکۆپاتیك و پەستبوون و خۆ بە کەم زانین ببوون.
- هەندێکیان بە گریان وەڵامی پرسیارەکانیان دەدایەوە، کە نیشانەی لاوازی ئیرادە و بێئومێدی و پەشێمانی لەرادەبەرە!
- پێشنیارەکانیان زیاتر ئەوە بوو کە: خەڵك ئاگاداری خۆی و منداڵەکانیان بن. حکومەت سەختگیری لەبەرامبەر ئەوان بەکار ببات و پشتگوێیان نەکات و...!

2- پێشنیارەکان (چارەسەری)

پێمان وایە کوردستان جگە لە مەترسی ((تیرۆر))، ئێستا مادده هۆشبەرەکانیش هەڕەشەی لێی دەکات و پێویستە هاوکات لەگەڵ بەرەنگاریکردنی تیرۆر، لە هەموو رێگایەکەوە بەرەنگاری دیاردەی ((مادده هۆشبەرەکانیش)) بکرێ.

لەگەڵ ئەوەی لە زۆر لە وڵاتاندا بەرەنگاری کردنی بەردەوام دژی مادده هۆشبەرەکان هەبووە، بەڵام ئەنجامێکی باشی و یەکلاکەرەوەیان بەدەست نەهێناوە و رۆژ بە رۆژ ژمارەی خووگرتووەکان بەتایبەتی لە نێو گەنجەکاندا زیاتر دەبێت! هۆکارەکانی سەرنەکەوتنی بەرنامەکانی بەرەنگاریکردنی مادده هۆشبەرەکان، دەتوانین بەم جۆرە بژمێرین:

یەکەم: شێوازی بەرەنگاربوونەوەیان دروست نەبووە، بە تایبەتی لە ناو زیندانەکاندا.

دووەم: شێوازی ژیان و بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ژینگەیی بە شێوەك بووە کە زەمینەی تووش بوونی دووبارەیان رەخساندووە[85]. واتە لە دوای دەرچوون لە زیندان و شوێنە چاکسازییەکان دیسان دەگەرێنەوە بۆ لای مادده هۆشبەرەکان و برادەرەکانی پێشوویان!

بەرنامەی بەرەنگاربوونەوە نابێت تەنیا بە دووبارە توانا بەخشینەوە بە خووگرتووەکان ببەسترێتەوە. توانا بەخشینەوە بەشێکە لە بەرنامەکە. بەرەنگاربوونەوەی هەمەلایەنەی کەسایەتی، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی پێویستە تاکو مادده هۆشبەرەکان و خووپێوەگرتن بنبڕ بکرێت.. تا ئەو کاتە کە زەمینەی کۆمەڵایەتی خووپێوەگرتن لە ناو نەچێت و کەسەکان لەلایەنی کەسایەتی نەگەنە سەربەخۆیی و دووبارە دۆزینەوەی بەهاخودییەکان، خووپێوەگرتن بنبڕ نابێت. (واتە بنبڕ کردنی وابەستەیی دەروونی بە مادده هۆشبەرەکان).

85. أحمدی، سەرچاوە پێشوو، ل204 تا 206.

ئامانجی سەرەکی بەرنامەی بەرەنگاری کردن لەگەڵ خووپێوەگرتن دەبێ خۆپاراستن و بەرەنگارکردنی ئەوانە بێت کە دەکەونە داوی مادە هۆشبەرەکان. ئەم بەرەنگاربوونەوەش کاتێك سەردەکەوێت کە:

1- جەخت لە سەر ((خۆپاراستن)) (الوقاية/ Prevention) بکات.
2- زەمینەی ئابووری، کۆمەڵایەتی و سیاسی بۆ خووپێوەگرتن لە ناو ببات.
3- پەیوەندی خێزانی دروست بکرێنەوە.
4- بەرنامەی بۆ دووبارە توانا بەخشینەوە و چارەسەری کردنی خووگرتووەکان هەبێت.

لێرە باس لە هەندێ هەنگاوی پێویست لە پێناو خۆپاراستن لە دیاردەی مادده هۆشبەرەکان و خووپێوەگرتن دەکەین:

- بۆ ئەم مەبەستە دەبێ کار بۆ روون کردنەوەی بیری خەڵك و دروست کردنی ((هوشیاری)) پێویست و گونجاو بۆ خەڵك بکرێت و مەترسییەکانی مادە هۆشبەرەکان دەستنیشان بکرێن.. لێرە ئەرکی دەسەڵات، سیستەمی فێرکردن، ئامرازی راگەیاندن، ماموستایانی ئایینی و دایك و باوکان و... هەموویان دیار دەبێت.
- رێگە لە دابەشکردن و بڵاوکردنەوەی مادە هۆشبەرەکان بگیرێت. بۆ ئەم مەبەستەش یاسا و لایەنەپەیوەندارەکان دەوری سەرەکی دەبێ ببینن.
- هەنگاو بۆ دابین کردنی پیشە و داهات و لاوان بنرێت. زەمینە بۆ تەندروستی دەروونی لاوان دروست بکرێت، لە رێگای کردنەوەی وەرزشگای زیاتر و پەرەپێدانی روحی وەرزش و بەرنامەی بەشی راگەیاندن بە تایبەت لە بواری ئەخلاقی و پێوەرە کۆمەڵایەتییەکان، تا بگەنە رادەیەك کە توانای پێشبینی داهاتوویان هەبێت و پەیوەندییەکانیان لەگەڵ کۆمەڵگا و بنەماڵە دروست بکرێتەوە.

- بوونی یاسایەکی توندی تایبەت بە دژە مادده هۆشبەرەکان کە رێگر بێت لە گواستنەوە و مامەلەکردن و بەکارهێنانی مادده هۆشبەرەکان. کە ئەمەش ئەرکی دەزگا پەیوەندارەکانە بە تایبەتی پەرلەمانی کوردستان.
- دروستکردنی بزووتنەوەیەکی گشتی بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەم دیاردەیەماڵ وێرانکەرە. دەبێ ئەمە ئەرکی هەموو کەس بێت و بە ئەرکێکی سیاسی، کۆمەڵایەتی، نەتەوەیی و ئایینی و ریکلامی بێتە ژمار. هەروەکو پێشتر باسمان کرد خووپێوەگرتن تاوان و نەخۆشییەکی درمە (واتە دەگوازرێتەوە و بە ماوەیەکی کەم، ژمارەیەکی زۆر تووش دەکات)، لە وڵاتێك وەکو وڵاتی ئێمە کە مادە هۆشبەرەکان بە ئاسانی بە دەست دێت بە حوکمی ئەوەی دراوسێ ئێرانین، کاتێك دەتوانین بەرگری لە بڵاوبوونەوەی بکەین کە بزووتنەوەیەکی گشتی بۆ بکرێت.
- هاوکات لەگەڵ بەرەنگاربونەوەی هەمەلایەنە و گشتی، پێویستە کە ((فەرهەنگی خووپێوەگرتن)) لە ناو بچێت و بوار نەدرێت ئەم جۆرە کوولتورە دروست ببێت و بڵاو ببێتەوە. مەبەستمان لە فەرهەنگ و کولتوری خووپێوەگرتن بریتییە لە: ریکلامی ناراست لە رێگەی برادەران و خووگرتووەکان لە بارەی باش بوونی هەندێك لە مادە هۆشبەرەکانە. کەچی خووپێوەگرتن بەڵایەکی کۆمەڵایەتییە. ئەگەر مادە هۆشبەرەکان بە دەست کەسەکان نەگات، یان کولتووری خووپێوەگرتن لە رێی برادەری خووگرتوو بۆیان نەگوازرێتەوە، ئەو کەسانە ناکەونە داوی مادده هۆشبەرەکان.
- هەروەها نابێ لە بۆشایی مەعنەوی و هەست بە بێ مانایی بێ ئاگا بین. ئەگەر کۆمەڵگا بە دوای ئامانجێکی روون نەبێت و تاکە کەس بەرەو ئایدیاڵی مرۆڤی و پێشکەوتوویی نەبات، ئەوان هەست بە پوچی دەکەن و پەنا بۆ جیهانی خەیاڵ و ماخولیای مادە هۆشبەرەکان دەبەن.
- راستە کە سیاسەتی داگیرکەران لە نێو وڵاتانی جیهانی سێیەمدا، هەروەها وولاتانی دژ بە نەتەوەکەمان لەگەڵ جۆرێك داگیرکەری هزری و پاشکۆیی هاورێیە و بڵاوکردنەوەی مادە هۆشبەرەکان و تووشکردنی کەسەکانی ئەو کۆمەڵگایە بە

مادده هۆشبەرەکان هەنگاوێکە بۆ پاشکۆکردنی هزری و شکاندنی ئەوانە، بەڵام تا چ رادەیەك ئێمە دژە ژەهرمان بۆ ئەو ژەهرەی ئەوان دۆزیوەتەوە؟

- بارودۆخی ئاڵۆز و تێکەڵ و پێکەڵی کۆمەڵایەتی و ئابووری و نەبونی پێوەری دیار و نەبوونی رێ و شوێن و ئامانجێکی روون لە ژیاندا کە خەریکە ژیانی ئێمەی بگرێتەوە (واتە: Social anomy)، هۆکاری گەلێکی باشن بۆ ئەوەی گەنجەکانمان بەرەو مادده هۆشبەرەکان بڕۆن. ئەگەر کۆمەڵگا لاوان وەکو خۆیان رەها بکات و رێ و شوێنێکی دروستیان بۆ ئامادە نەکات و بەرنامەی شیاوی بۆ کاتی بێ کاری و دەست بەتاڵی ئەوان پێشبینی نەکات و لە تەواوی قۆناغەکانی گەشەکردنیاندا، رێنوێنی و رێگاپێشاندەری ئەوان نەبێت، بە کردەوە زەمینەیان بۆ تووشبوونیان رەخساندووە. ئەرکی کۆمەڵگایە هەموو لایەنێك رەچاو بکات و لە ئەرکی گەورەی خۆی بێ ئاگا نەبێت و بشزانێت کە چ بە لاوان دەدات و چاوەڕوانی چی لێیان هەیە. بە بێ پلانێکی دروست و گونجاو، نابێ چاوەڕوانی پێشکەوتن و پێگەیشتن لە لاوان بکرێت!

- ((خێزان)) گرنگترین سەرچاوە و سەرپەنایە بۆ لاوان. ئەو خێزانانەی کە شپرزەن، منداڵەکانیان لە خۆ دوور دەکەنەوە کاتێك کە دایك و باوك جێی پشت بەستن و متمانەی منداڵەکانیان نەبن، ئەوان یان روو لە برادەر دەکەن یان دوور دەکەونەوە، لە هەردوو شێوەدا لەوانەیە بکەونە داوی مادده هۆشبەرەکان و تاوانەکانی تر. هەندێك لە بنەماڵەکان ئەوەندە سەرقاڵی کێشەی ماددی و خۆدی خۆیانن کە پەیوەندیان لەگەڵ منداڵەکانیان دەگاتە نزمترین ئاستی خۆی. ئەندامەکانی خێزان هەست بە دابڕان لە بنەماڵە دەکەن، وەکو ئەوە وایە کە کەسانێکی بێگانەن کە لەناو یەك ماڵدا دەژین. لە ژیانی خووگرتووەکاندا ئەو جۆرە پەیوەندییە نێگەتیڤییە زۆر دەبینین. کەواتە بۆ ئەوەی منداڵان لە داوی مادده هۆشبەرەکان و تاوانەکانی تر نەکەون، دەبێ پەیوەندییەکان لە ناو خێزان کراوە و پۆزەتیڤی بن. بنەماڵە زۆرترین ئەرکی لەدروست کردنی کەسایەتییەکی سەربەخۆیی ئەندامەکانی خۆی هەیە و دەتوانێت رۆڵێکی

گرنگی لە پێکەوە گونجانی دروستی منالاندا هەبێت، هەڵبەت ئەوە ئەرکێکی سادە نییە. بە وتەی ((ساتیر)) (Satir): ((دایکان و باوکان لە دژوارترین و پڕکێشەترین قوتابخانەی دونیا بۆ دروست کردنی مرۆڤ، خەریکی وانەگوتنەوەن... قوتابخانەیەك کە بەڕێوەبەر، مامۆستا و خزمەتگوزارەکەی هەر خۆیانن و پشوودان و بەرزبوونەوەی مووچەیان نییە... قوتابخانەیەکی کە 24 کاتژمێر و 365 رۆژ، کە لایەنی کەم 18 ساڵ لە خزمەتی هەر منالێك دان... سەرەڕای ئەوە قوتابخانەیەك کە دوو بەڕێوەبەری هەبێت، دەزانین کە چ کێشەیەك دروست دەکات، ئەو ئەرکە، دژوارترین و ئاڵۆزترین پڕ دڵەڕاوکێترین و پڕ زەحمەت ترین کارە و پێویستی بە بەرزترین ئاستی توانا، لێبوردن، خۆش خولقی، کارزانی خوشەویستی، ئاگاداری و زانست هەیە و...)) ساتیر، وتەکەی درێژە دەدات و دەڵێت: ((ئەگەر بینینتان کە کێشەیەك لە ناو خێزانتان دا هەیە، ئەوە بکەن کە کاتێك گڵوپی سووری سیارەکەتان بە نیشانەی گەرم بوون (هەستانی حەماوە!) پێدەبێت و ئێوە لێی دەکۆڵنەوە، بۆ ئەوەی بزانن چی دەتوانن لەگەڵی بکەن و ئەگەر خۆتان نەتوانن چاکی بکەنەوە لە کەسێکی باوەڕپێکراو یارمەتی دەخوازن، هەر بەو شێوەیە خۆتان تێك مەدەن و فێر بن چ بکەن تا پەیوەندییە بنەماڵەییەکانتان باشتر بێت))[86].

- بەرەنگارکردنی خووپێوەگرتن کاتێك تەواو دەبێت کە پلان بۆ وازهێنان و دووبارە توانا بەخشین بە خووگرتووەکان هەبێت. ئەوەش بە خێرایی نابێت بەڵکو چەند قۆناغێك لە خۆ دەگرێت. پلانەکە نابێت لە سێ چوار حەفتە ئەنجام ببێت و ئەگەر کتو پڕ نەبێت و خووگرتووەکە بۆ ژیانی ئاسایی و دروست کردنەوەی کەسایەتی نەباتن، ئەگەری گەڕانەوەی بۆ خووپێوەگرتن زۆرە[87].

86. ساتیر (ارنست): آدم سازی، ترجمەی بیرشك ـ نشر ماهان، تهران1377، ل243 تا 251.

87 . لێرە مەجالی باسکردن لەو قۆناغانە نابینین، بۆ ئەم مەبەستە بڕواننە: فرجاد، سەرچاوەی پێشوو، ل164 تا 166.

سەرچاوەکان

یەکەم: سەرچاوە عەربییەکان:

1. أبو الروس (أحمد): مشكلة المخدرات و الادمان ـ المكتب الجامعى الحديث، الاسكندريه 2003، الطبعة الاولى.
2. ابن تيمية: الفتاوى الكبرى، دار الكتب الحديثة، الجزء الرابع، بدون تاريخ.
3. ابن رشد القرطبي: بداية المجتهد و نهاية المقتصد،، مطبعة صبيح، الجزء الاول، بدون تاريخ.
4. ابن ماجه: سنن، تحقيق محمد فؤاد عبدالباقى، دار احياء الكتب العربية (1373 هـ) الجزء الثانى.
5. امام شافعى، كتاب الام، المطبعة الاميرية (1321 هـ)، الجزء الثانى.
6. امام مسلم: صحيح، مطبوعات صبيح، الجزء السادس، بدون تاريخ.
7. الحطاب: شرح الحطاب على مختصر خليل، الجزء الثانى، بدون تاريخ.
8. الدردير: حاشية الدسوقي علي الشرح الكبير، الجزء الرابع، بدون تاريخ.
9. الرازى: تفسير الرازى، المطبعة العادية (1308)، الجزء الثانى.
10. الرفاعي (د. أحمد حسين): مناهج البحث العلمى - دار وائل، عمان1999، الطبعة الاولى.
11. الزرقانى: شرح موطأ امام مالك، الجزء الرابع، بدون تاريخ.
12. شعبان (د. صباح كرم): جرائم المخدرات - المنصور، بغداد1984، الطبعة الاولى.
13. عياد (سمير): المخدرات سلاح الاستعمار و الرجعية - دارالكتب العربي للطباعة و النشر1967، الطبعة الاولى.

14. العيسوى (د. عبدالرحمن محمد): المخدرات و أخطارها- دارالفكر الجامعي، الاسكندرية 2005، الطبعة الاولى.
15. القرغولى (ثامر عبدالهادى): المخدرات ـ بغداد (بدون تاريخ).
16. المغربى (د. سعد): ظاهرة تعاطى الحشيش - دار الراتب الجامعية، بيروت1984، الطبعة الثانية.
17. ناصف (شيخ على منصور): التاج للأصول في أحاديث الرسول، الجزء الثالث، الطبعة الثانية، بدون تاريخ.

دووەم: سەرچاوە فارسییەکان

1. أبادينسكى (هووارد): جامعه شناسى مواد مخدر، ترجمەى محمد على زكريايى - ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران1382، چاپ اول.
2. أحمدى (د. سيد أحمد): روانشناسى نوجوانان و جوانان - انتشارات مشعل، اصفهان 1383، چاپ يازدهم.
3. أردوباى (على): اعتياد بلاى قرن بيستم - نشر گنجينه، تهران 1378، چاپ اول.
4. أردوباى (على): جوانان و مواد توهم زا- آواى نور، تهران 1382، چاپ دوم.
5. أردوباى (على): گسترش جهانى اعتياد - انتشارات كيهان، تهران1379، چاپ اول.
6. برومند (د. شهزاد): بررسى اقتصادى رفتار مصرف كنندگان مواد مخدر- ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران1383، چاپ اول.
7. بوسار(آندره): بزهكارى بين المللى، ترجمەى نگار رخشانى - انتشارات كتابخانەى گنج دانش، تهران1375، چاپ اول.
8. دانش (تاج زمان): مجرم كيست، جرم شناسى چيست؟- انتشارات كيهان، تهران1384، چاپ دهم.

9. دی واس (دی. ای): پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمەی هوشنگ نـایبی - نـشرنی، تهران 1383، چاپ پنجم.

10. ساتیر (ارنست): آدم سازی، ترجمەی بیرشك ـ نشر ماهان، تهران1377، چاپ اول.

11. ساعی (بهروز): بررسی علل گرایش معتادان به مـواد مخـدر، پایـان نامـەی کارشناسـی أرشد، دانشکدەی علوم اجتماعی و تعاون، تهران1370، چاپ اول.

12. ستوده (د. هدایت الله): آسـیب شناسی اجتماعی - انتـشارات آوای نـور، تهـران1384، چاپ یازدهم.

13. سرمد (د. زهره) و ئەوانی تر: روشهای تحقیق در علوم رفتاری - نشر آگه، تهران،1383، چاپ نهم.

14. شفرز (برنهارد): مبانی جامعه شناسی جوانان، ترجمەی کرامت الله راسـخ - نـشر نـی، تهران 1383، چاپ دوم.

15. صفری (فاطمه): اعتیاد و زنان، تفاوتهای جنسیتی در زمینـەی سـوء مـصرف مـواد و درمان آن - ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران1381، چاپ اول.

16. عظیمی (د.محمد): مباحث اساسي روانشناسي - انتشارات کیهان، تهران 1380، ضاث اول.

17. فدایی (فربد) و سجادیه (د. سید محمد علی): شناخت و پیـشگیری و درمـان اعتیـاد - نشر تایماز، تهران 1365، چاپ اول.

18. فرانکفورد (چاوا) و نچمیاس (دیوید): روشهای پـژوهش در علـوم اجتمـاعی، ترجـەی د.فاضل لاریجانی و ئەوانی تر، انتشارات سروش، تهران 1381، چاپ اول.

19. فرجاد (د. محمد حسین): آسـیب شناسی کجرویهای اجتماعی - انتشارات قوەی قـضائیه، تهران1383، چاپ نهم.

20. کریم پور (صادق): روانشناسی اعتیاد - نشر اندیشه، تهران 1365، چاپ اول.

21. گورین (کوزه): تشخیص بیماریهای روانی، ترجمەی پورأفکـاری - انتـشارات گنجینـه، تهران 1379، چاپ اول.

22. هاشمی (د. علی): مواد مخدر: بحران اجتماعی و تهدید علیه امنیت ملی - ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران 1382، چاپ اول.

سێیەم: مقالاتی ئینتەرنێتی

1. آزمون (علي): سبب شناسي اعتیاد —مجله ی اجتماع درمان مدار، سـال دوم، شمـاره ی 3، بهار 1384. له سایتی: http//www.google

2. تقی زاده (داریوش): اعتیاد، علل، پیشگیری و درمان - مجلەی اجتماع درمان مدار، سال دوم، شماره 3، بهار1384. له سایتی: http//www.google

3. حسینی زاهدی (سید ولی): مقالەی ((اعتیاد و جوانان)) - سایتی: ((اطلاع رسانی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران)): http://www.police.ir/druqs/avarez.htm

4. مولوی (فاطمه): نگاهی به آسیب شناسی اعتیاد -سایتی ئینتەرنێتی: http:// www.dchq.ir

5. نارنجی ها (د. هومن): علل گرایش به سوء مصرف مواد مخدر- سایتی ئینتەرنێتی: http:// www.dchq.ir

6. یزدانی (د. غلامرضا): ((اعتیاد چیست؟)) -سایتی: ((اطلاع رسـانی نـیروی انتظـامی جمهـوری اسلامی ایران)): http://www.police.ir/druqs/avarez.htm

پاشكۆ

نموونەیەك لە پرسیارەكانی چاوپێكەوتن لەگەڵ خووگرتووەكانی گیراو لە ((ئاسایشی گشتی هەولێر)):

1. **تەمەن:(   ) ساڵ**
2. **باری كۆمەڵایەتی: (   )**
3. **شوێنی نیشتەجێبوونی پێشوو:**
4. **شوێنی نیشتەجێبوونی ئێستا:**
5. **جۆری نیشتەجێبوون (كرێ یان مۆڵك):**
6. **ئاستی خوێندەواری:**
7. **جۆری پیشە پێش هاتن بۆ زیندان: (   ).**
8. **داهاتی مانگانە بە دینار: (   ) دینار.**
9. **یەكەم جار لە كوێ بە كارت هێنا.**
10. **لە چ تەمەنێك دا بوویت؟ (   ) ساڵ**
11. **چەند برادەرت هەیە كە مادده هۆشبەرەكانیان بەكار دەهێنا؟ (   ) برادەر**
12. **چون فێر بوویت؟**
13. **یەكەم جار بە چ مەبەستێك بە كارت هێنا؟**
14. **پێش لە مادده هۆشبەرەكان جگەرەت بە كار دەهێنا؟**

15. **ئەگەر بەڵێ ڕۆژانە چەند دانە؟(   ) دانە**
16. **چ مواددێك زیاتر بە كار دەهێنی؟**
17. **چۆن بە كار دەهێنی؟ واتە ئامرازی بە كارهێنانت چییە؟**
18. **ئەو موادده‌ی كە بە كار دەهێنی، مانگانە چەند پارەت پێدەدا؟**
19. **ئایا دەتزانی كە بەكارهێنانی ئەم جۆرە موادده دەبێتە هۆی ئیدمان بوونت؟**
20. **ئایا هیچ ئاگاداری ئاسەوار و دەرەنجامەكانی مادده هۆشبەرەكان بوویت؟**
21. **پەیوەندی كۆمەڵایەتی لە ناو خێزاندا بە چ شێوەیەكە؟**
22. **ئەگەر خراپە لەگەڵ چ كەسێك زیاتر؟**
23. **خێزانت تا چەند پابەندن بە ئایین؟**
24. **تا چەند ئاگاداری كە ئایین ڕێگرە لە بەردەم بەكارهێنانی مادده هۆشبەرەكان؟**
25. **باوەڕت هەیە كە مادده هۆشبەرەكان شتێكی نا قانونی و زیانمەندە؟**
26. **فەراغی خۆت چون پڕ دەكەیتەوە؟**
27. **ئایا پەشیمانیت لەو كارە؟**
28. **بە رای تۆ چی بكرێ باشە بۆ ئەوەی كەسانی تر وەكو ئێوە تووش نەبن؟**